

Урош Костић

ОПЕРАЦИЈЕ ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ 1914. ГОДИНЕ

Стање црногорске војске непосредно пред рат

Црногорска војска је ступила у рат 1914. године са организацијом милицијског система, а формирана је и попуњавана на племенској основи, не само борацким саставом већ и руководећим кадром, нарочито млађим. Слабог наоружања и опреме, без позадинских јединица и установа, она је била „наоружани народ“, војска у којој је сваки појединац у великој мери сачувао своју индивидуалност, Обучаван на зборишту своје јединице у неколико празничних дана у години, црногорски војник, лично храбар, није прошао кроз систематску војну обуку која би код њега развила солидну дисциплину, и у том погледу он је видно заостајао иза војника савремених европских армија. У рат је Црна Гора ступила само са четири батаљона сталног кадра, док се остала војска по своје квалитету разликовала. Јединице из крајева који су ослобођени 1912/13. године нису имале ратног искуства; формиране на брзину, без обуке, савременог наоружања и обученог старешинског кадра, природно је да се у почетку рата нису могле поредити по својој борбеној способности са оним јединицама које су прошле кроз два претходна рата.

Црногорска војска је била углавном наоружана савременим пушкама („московкама“) које су, због употребе у балканским ратовима, делом биле дотрајале. У недостатку ових војници су снабдевени пушкама старијих модела, а то је отежавало снабдевање јединица муницијом. На почетку рата Црна Гора је имала 30 савремених митраљеза и 65 артиљеријских оруђа која су по квалитету далеко заостајале за непријатељским. Велики недостатак се осећао у муницији, нарочито артиљеријској, већ у почетку рата. Црногорска војска није била снабдевена ни најосновнијим интендантским, санитетским и ветеринарским потребама. Није имала логорске опреме, пионирског алата нити техничких средстава везе.

Аустроугарски батаљон је бројао око 1200 људи, савремено наоружаних и опремљених, док је црногорски имао око 500 људи, готово без икакве опреме. Аустроугарски батаљон је имао по два

митраљеза, док ни сваки други црногорски батаљон није имао митраљез.

Иако црногорска војска по својој обучености и стручној спреми командног кадра, по својој организацији и материјалној опреми није била на нивоу савремених армија, њен високи борбени морал и национална свест чинили су је способном да издржи и највеће напоре у савременом рату.¹

ОБОСТРАНЕ РАТНЕ ПРИПРЕМЕ

Аустроугарски ратни план, концентрација и стратегијски развој Балканске војске

Аустроугарске снаге које су пред рат биле у Далмацији, Босни и Херцеговини имале су задатак да бране ове покрајине у случају рата против Србије и Црне Горе и под њиховом заштитом је требало извршити мобилизацију, концентрацију и стратешки развој 6. аустроугарске армије (15. и 16. корпус са око 60.000 људи). Аустроугарски ратни план за напад на Србију и Црну Гору 1914. предвиђао је да се енергичном офанзивом уништи првенствено српска, а затим и црногорска војска. Пошто су веровали да ће велике силе у почетку рата Аустро-Угарске против Србије и Црне Горе бити неутралне, то су аустроугарска влада и генералштаб желели да постигну што је могуће бржи слом Србије. За реализовање те идеје, поред 6. армије предвиђено је још пет корпуса од којих је требало формирати 2. и 5. армију. Све те снаге добиле су назив Балканска војска и налазиле су се под непосредном командом фелдцајгмајстора Оскара Поћорека, армијског инспектора у Сарајеву, који је једновремено био и покрајински намесник за Босну и Херцеговину.^{1а}

Као први дан мобилизације Балканске војске одређен је 28. јул 1914. године. Како се у аустроугарском генералштабу сматрало да Русија неће ући у рат, наређено је да трупе Балканске војске изврше концентрацију:

- 2. армија у Срему и Банату;
- 5. армија на доњој Дрини;
- 6. армија на просторији Власеница — Рогатица — Калиновик — Сарајево; и
- 40. пешадијска дивизија у Сарајеву, као резерва.

Операцијским планом према Црној Гори, на херцеговачком и ловћенском фронту предвиђена је одбрана. За заштиту Хер-

¹ „Операције црногорске војске у првом светском рату“, Војно дело, Београд, 1954, страна 50—53 (Убудуће: „Операције црногорске војске“, стр. . .).

^{1а} Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1924, књига I, страна 19—22. (Убудуће: ВРС, I, стр. . .) и „Операције црногорске војске“ стр. 59.

цеговине одређена је 3. брдска бригада (5 батаљона, 2 батерије, чета граничара и вод коњице), којој су потчињене посаде у утврђењима и одреди потпуковника Марковића, састављени од жандарма, финансија, граничара и добровољаца за вођење терилског рата на херцеговачком војишту; за заштиту Боке Которске одређена је 14. брдска бригада (5 батаљона, 2 батерије и ескадрон коњице) и посаде у утврђењима: рејон Будве и Сутомора, због удаљености и мале ширине, и којима су, сем тога, доминирали црногорски положаји, није било могуће дуже и упорније бранити па је на почетку рата напуштен.²

У току концентрације Балканске војске Русија је 4. августа објавила рат Аустро-Угарској, па је по посебној варијанти аустро-угарског ратног плана за тај случај било предвиђено да се 2. армија пребаци на војиште према Русији. Међутим, како је 2. армија у то време била већим делом у превозењу за српски фронт, одлучено је да се она касније пребаци на руски фронт. Због тога је наређено да 2. армија изађе из састава Балканске војске, али да до транспортовања на руски фронт, које је отпочело 18. августа, врши демонстрације на северном фронту Србије.

С обзиром на упућивање 2. армије на руски фронт, Балканска војска је ослабљена за једну армију па је и план за операције против Србије и Црне Горе требало да буде дефанзиван. Међутим, командант Балканске војске генерал Поћорек остао је при идеји извођења офанзивног ратног плана и приступио је његовом извршењу. У том циљу је донео одлуку: да са 5. и 6. армијом из Босне предузме офанзиву против Србије и десног крила црногорске војске у Санџаку, а 2. армија до почетка транспортовања за Галицију да врши мање демонстративне нападе на северном фронту Србије.

На основу такве одлуке, а по завршеном стратегијском развоју, командант Балканске војске је наредио:

1) да део 2. армије отпочне са демонстративним дејствима на северном фронту Србије;

2) да Балканска војска пређе у офанзиву из Босне и то:

— 5. армија да изврши прелазак р. Дрине 12. августа и да до 18. августа заузме Ваљево;

— 6. армија до 14. августа да изврши стратегијски развој на фронту Фоча — Горажде — Вишеград — Сребреница, најкасније 18. августа са 15. корпусом да форсира Дрину код Вишеграда и Бајине Баште и наступа у правцу Ужица чим 5. армија уђе у Ваљево; њен 16. корпус, развијен на фронту Фоча — Горажде, да пређе Дрину код Фоче и Горажда и наступа ка Пљевљима и Увцу.

На основу оваквог почетног операцијског плана извршен је стратегијски развој аустроугарске Балканске војске. Према црно-

² ВРС, I, стр. 21 и 22.

горским снагама у Санџаку и левом крилу Ужичке војске груписан је 16. корпус (33 1/2 батаљона, 14 батерија — 56 артиљеријских оруђа и 2 техничке чете) 6. армије, и то по следећем:

— Група Габријел (1, 2. и 13. брдска бригада) у рејону Горажда;

— 18. пешадијска дивизија (4, 5, 6. и 8. брдска бригада) у рејону Фоче.

Десетог августа на граничном фронту су биле развијене свега две бригаде 16. корпуса: 8. брдска у рејону Фоче и 2. брдска у рејону Горажда, док су остале биле на маршу од Сарајева ка Фочи и Горажду.

Не располаже се тачним подацима о јачини и саставу аустроугарских посада у утврђењима према Црној Гори на почетку рата. Вероватно да се они до почетка јануара 1915. године нису знатније изменили, а тада су износили: 33 1/2 батаљона са 288 митраљеза и 492 топа.³

Према томе, укупна јачина аустроугарских трупа према Црној Гори у почетку рата 1914. године износила је око 77 батаљона и 564 артиљеријска оруђа разних калибара (око 75.000 војника), од којих око 44 батаљона и 18 батерија оперативне војске, а остало посаде у тврђавама. У то време јачина црногорске војске износила је: 71 батаљон, 30 митраљеза и 14 1/2 батерија (65 артиљеријских оруђа), укупно око 35.000 бораца, од којих је 58 батаљона и 11 1/2 батерија (око 29.000 бораца) груписано према Аустро-Угарској а остале снаге према албанском граничном фронту. Упоређујући однос снага види се да је он у људству преко 2 1/2 пута већи у корист Аустро-Угарске, док је у митраљезима и артиљерији знатно већи.

Разматрајући груписање аустроугарске Балканске војске може се закључити да оно није одговарало ни почетном операцијском плану ни начелу економије снага, јер је готово половина снага груписана на помоћним правцима (6. армија и 7. корпус 2. армије). Поред тога, 6. армија је била превише удаљена од главних снага (5. и 2. армија) а при том и раздвојена тешко пролазним земљиштем (вододелницом између река Колубаре и Западне

³ На херцеговачком фронту: — тврђава Калиновик — 1/2 ландштурмског батаљона, деташман тврђавске артиљерије, 15 митраљеза и 12 топова; — тврђава Мостар — 2 ландштурмска батаљона, 1 1/4 тврђавског артиљеријског батаљона, 36 митраљеза и 68 топова; фор Граб 1/8 ландштурмског батаљона и 4 топа; — тврђавица Столац 1/8 ландштурмског батаљона и 8 топова; — одбрамбени одсек Автовац — 3 1/2 ландштурмска батаљона, 14 митраљеза и 14 топова; — тврђава Билећа — 2 ландштурмска батаљона, 1 3/4 тврђавске артиљеријске батаљона, 28 митраљеза и 77 топова; и — тврђава Требиње — 3 3/4 ландштурмска батаљона, 1 1/4 тврђавске артиљеријске батаљона, 95 митраљеза и 91 топ. Свега: 16 1/2 батаљона, 188 митраљеза и 274 топа. На ловћенском фронту и у Боки Которској; — 9 1/2 ландштурмских батаљона, 7 1/2 тврђавских артиљеријских батаљона, 100 митраљеза и 218 топова. Свега 17 батаљона, 100 митраљеза и 218 топова, ВРС, VIII, стр. 39.

Мораве), због чега није ни могла на време притећ у помоћ главним снагама на дринско-савском војишту за време царске битке. Требало је према ужичком и санџачком операцијском правцу оставити најнужнији део снага (до једне пешадијске дивизије) за одбрану од упада српско-црногорских трупа а све остале снаге 6. армије концентрисати око Љубовије, тј. ближе главним снагама, да би им могли успешније садејствовати. За одбрану Херцеговине и Боке Которске одређене снаге биле су довољне и са њима су се могла предузимати и активна дејства у циљу везивања црногорских снага на херцеговачком и ловћенском фронту.

Према црногорском фронту у Санџаку није требало концентрисати цео 16. корпус, већ из овога корпуса оставити једну ојачану брдску бригаду за одбрану Дрине, а главнину 16. корпуса ангажовати на српском фронту. Из овога се види да је било погрешно груписање не само армија Балканске војске већ и корпуса 6. армије. То се јасно показало већ првих дана операција у којима је Балканска војска претрпела неуспех у царској операцији.

Мере црногорске владе за припрему земље за рат

Аустроугарски ултиматум српској влади (23. јула 1914. године) био је јасан доказ да ће Аустро-Угарска напасти Србију. Сви покушаји српске владе да избегне рат нису успели.

Народ у Србији и Црној Гори био је потпуно свестан да Аустро-Угарска жели да пороби њихове земље, зато је у тим критичним данима био једнодушан и одлучан да се до последњег бори за одбрану слободе и независности. У том смислу је црногорска влада предузела низ политичких и војних мера у циљу што боље одбране земље. Тако 23. јула је издала наредбу којом се забрањује одлазак у иностранство и удаљавање из свог места становања.⁴ Истог дана краљ Никола је наредио начелнику Оперативног одсека Министарства војног, бригадиру Јову Бећиру, да изради план концентрације војске, полазећи од основе да је у прво време требало бранити гранични фронт и затворити правце који из Босне, Херцеговине и Приморја воде у Црну Гору, с напоменом да на Ловћен одреди Катунску, Ријечко-љешанску, Црмничко-приморску и Слушку бригаду, а остале бригаде да распореди како мисли да је најбоље. Пошто Црна Гора није имала свога генералштаба, који би још у доба мира израдио ратни план и планове за мобилизацију и концентрацију војске, то је ово усмено

⁴ „Рад Црногорске војске од 11. јула до 6. августа 1914. године“ (дати-ми по старом календару), израђено по Оперативним дневницима у Министарству војном црногорске државе, Архив Војноисторијског института бр. рег. 22/1, к. 9. Убудуће: Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

наређење краља Николе поред наређења за концентрацију војске садржало и основну идеју ратног плана — дефанзиву.⁵

Пошто је српској влади стављен рок да најкасније 25. јула до 18 часова одговори Аустро-Угарској на ултиматум, Србија је 24. јула затражила мишљење Црне Горе.

Црногорски посланик у Београду Лазар Мијушковић упутио је депешу својој влади:

„Пашић налази да је текст аустроугарских захтева сувише тежак. Молимо је за мишљење Русију и Француску и да је рад знати мишљење краљевске владе“.

Црногорска влада је истога дана одговорила депешом:

„Тешко је ријешити се какав одговор да се дадне Аустрији. Наше би мишљење било да се послушају савети Русије. У сваком случају кажите господину Пашићу да нам је зло и добро заједно са Србијом. Њена судбина и наша је“.

Истога дана српски посланик на Цетињу др Гавриловић питао је по, наређењу своје владе, црногорску владу: „Да ли Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ у сукобу са Аустро-Угарском.“ Министар спољних послова Црне Горе Петар Пламенац саопштио је др Гавриловићу: „Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом.“⁶

Одговор руског цара Николе II стигао је тек 27. јула, дакле после рока до којег је одговор српске владе на аустроугарски ултиматум морао бити предат.⁷

С обзиром на новостворену ситуацију између Аустро-Угарске и Србије, Министарство војно Црне Горе 27. јула издало је неколико важних наређења:

1. Свим дивизијским командама наређено је да обезбеде строгу приправност трупа⁸ и да се војници што боље спреме сопственом одећом и обућом и буду спремни да на дати знак иду на зборно место, као и да се нарочита пажња обрати уређењу коморских батаљона.

2. Команданту Пљеваљске дивизије наређено је да мобилише и концентрише целу дивизију ради затварања и заштите границе, као и да ступи у везу са суседном српском командом.

3. Команданту Никшићке дивизије наређено је да погранични батаљони Дурмиторске и Вучедолске бригаде ноћу 25/26. јула поставе страже дуж границе, с тим да се снабдеју муницијом, а храну за три дана да понесу од својих кућа. Јединице дуж

⁵ „Операције црногорске војске“, стр. 64; пуковник у пензији Љубомир Полексић: „Рад црногорске Санџачке војске 1914—1916. године. „Необјављени рукопис у Архиви ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 13—14. Убудуће: „Санџачка војска“ стр. . .

⁶ „Операције Црногорске војске“, стр. 64.

⁷ ВРС, I, стр. 9.

⁸ Војници су, наравно, и даље остали код својих кућа.

границе да одржавају међусобну везу, а осталим батаљонима да се одреде знаци за брзо прикупљање на зборна места. Да се извештаји о кретању непријатеља достављају телеграфски.

4. Команданту Цетињске дивизије је наређено да из Његушко-ћеклићког батаљона 50 војника поседну Крстац, 100 војника Кук а 50 Вјетрени млин. Остатак батаљона задржати у резерви, у строгој приправности, да би се могао употребити где буде потребно. Чете на истакнутим положајима да се утврде, поставе мине и снабдеју се бомбама. Цетињски батаљон да осигура одсек од Вратла до Ђурђевског ждријела, поседајући са 100 војника Хум и Коњско, а главнину батаљона држати у приправности. Цуцки батаљон да осигура простор од Трновског ждријела до Његушко-ћеклићког батаљона, поставивши једну чету на Столачко ждријело. Све војнике снабдети муницијом и бомбама, а храну за три дана да понесу од својих кућа.

Остали батаљони Катунске бригаде (Чевско-бјелички, Пјешивачки и Команско-загарачки) да буду у најстрожој приправности, а на дати знак да се упуте на зборно место (Чекање). Ови батаљони требало је да образују муницијске колоне и коморски батаљон. Све припреме и покрети морали су се чувати у највећој тајности.

5. Команданту Ријечко-љешанске бригаде у Ријечи Црнојевића наређено је да Љуботињским батаљоном осигура одсек од Ђурђевог ждријела до Татиње, где да ступи у везу са Црмничким батаљоном. Остала три батаљона задржати у строгој приправности да би на дати знак кренули: Цеклинско-добрски као резерва Љуботињском батаљону а остали у рејоне концентрације. Муницију изузети из ријечног слагалишта, а храну за три дана да војници понесу од својих кућа.

6. Команданту Црмничко-приморске бригаде у Бару наређено је да из Барског, Бјелогорског и Селачко-шестанског батаљона постави страже дуж реке Железнице, да са две чете Горњо-црмничког батаљона, 25. јула увече, поседне положаје на планини Созини до Сутормана а једну чету Селачко-шестанског батаљона да постави на Татињу.

7. Командант Пећке дивизије је обавештен да ће ускоро бити објављена мобилизација и наређено му је да из сваке чете регрутског батаљона упуту по три официра у своје јединице народне војске. Херцеговачки (прекогранични) официри требало је да се јаве команданту Никшићке дивизије у Никшићу. Команданту Пећке дивизије стављена су на располагање: пола Беранске и Васојевићка бригада (пет батаљона), без Љеворечког батаљона.

Поред ових наређења за заштиту и затварање границе издата су и друга која су регулисала приправност и снабдевање трупа.⁹

⁹ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

Из предњих наређења Министарства војног види се да је Црна Гора, одмах по предаји ултиматума Аустро-Угарске Србији, извршила делимичну мобилизацију и делом снага посела гранични фронт према Аустро-Угарској. Према томе Србија је у најкритичнијем моменту — када је требало да одговори Аустро-Угарској на ултиматум — могла једино да рачуна на непосредну, неограничену и несебичну помоћ црногорског народа.

Председник српске владе Никола Пашић, 25. јула у 17.45 часова, предао је аустроугарском посланику у Београду, барону Гизлу, одговор на ултиматум. Посланик је одмах изјавио да одговором није задовољан и исте вечери напустио Београд. То је био знак да су односи између Србије и Аустро-Угарске прекинути. Исте вечери је прекинут, до тада редован, бродски саобраћај између Београда и Земуна, путници из Србије су задржани под стражом у Земуну а погранична стража на Дунаву и Сави изазива пушчану чарку, на коју са српске стране није одговорено.

Због овакве ситуације српска влада је исте ноћи, 25/26. јула, издала прокламацију и указ о општој мобилизацији. Као први дан мобилизације одређен је 26. јул 1914. године.¹⁰

Тога дана, 26. јула, званично је објављена и мобилизација црногорске Пљеваљске дивизије и појачана је заштита границе.¹¹

Престолонаследник Србије, Александар, 27. јула упутио је црногорском краљу Николи депешу:

„Покушали смо све могуће не би ли могли уштедети српском народу нове жртве и терете. Али нисмо успели, јер је Аустро-Угарска тражила да јој принесемо на жртвеник и драгу независност. . .

Испуњен сам великом радошћу када сам сазнао, иако у то нисам ни сумњао, да се Црна Гора солидарисала са Србијом у одбрани српског народа.

Наредбу за мобилизацију целе српске војске издао сам.“¹²

Истога дана црногорска влада је упутила влади у Београду депешу:

„Припреме за мобилизацију извршили смо и тек је сјутра званично објављујемо. Један дио наше војске већ се налази на граници, а остала ће војска бити на граници до 8 дана најдоцније. Пристајемо на предлог српске владе да имамо један заједнички генералштаб за српску и црногорску војску као и један план за ратне операције. Тај план жељели бисмо добити што прије. Да би се план заједничког генералштаба што тачније изводио, мислимо да је потребно да тамошњи генералштаб одреди неколико официра и пошаље овамо да заједно са нашим официрима обра-

¹⁰ ВРС, I, стр. 10—14; „Операције црногорске војске“, стр. 66—67.

¹¹ Архив ВИИ, бр. пер. 22/1, к. 9; Österreich-Ungarns letzter krieg 1914 — 1918, књига I, стр. 101.

¹² „Операције црногорске војске“, стр. 67.

зују при нашој Врховној команди један штаб. Ми бисмо пак послали тамо при заједничком генералштабу једног официра да би тако што бољу везу имали између заједничког генералштаба и штаба наше војске. За то смо већ одредили генерала Јова Бећира који је готов да крене чим отуд добије пристанак. Мобилисаћемо до 35.000 људи. Топова Крупових брзометних доста искварених имамо 12, од којих су 4 у Баковици, муниције за исте имамо свега 4.000 метака. Молимо српску владу да нам пошаље што више муниције за те топове, а по могућности и брдских брзометних топова са муницијом. Од пријеке би нам, такође, потребе била једна батерија пољских брзометних хаубица са муницијом у довољној количини. Осим тога од велике би нам потребе било имати на сваку батерију по једног српског артиљеријског официра и подофицира. Топове и муницију најпрактичније би било упутити преко Новог Пазара, јер нам је тај материјал одатле најлакше пренијети овамо.¹³

Овај докуменат речито говори о материјалној оскудици црногорске војске, која је, ипак, не спречава да заједно са српском војском крене у рат.

Двадесет шести и двадесет седми јул прошли су без нарочитих догађаја на српској и црногорској граници. За то време су Енглеска, Француска и Русија покушале да отклоне напад Аустро-Угарске на Србију. Међутим, како се могло и очекивати, сви покушаји су остали без успеха. Немачка је подстицала и храбрила Аустро-Угарску да истраје у своме решењу и да „не враћа мач у корице, који је већ извукла“. Напади немачке и аустроугарске штампе имали су за циљ да припреме своје јавно мишљење за рат, а умирујуће изјаве њихових министара да заваравaju противника и добију у времену за војне припреме.¹⁴

Аустро-Угарска је покушала да одвоји Црну Гору од Србије. У том циљу је аустроугарски посланик на Цетињу 27. јула, приликом саопштења црногорској влади о прекиду дипломатских односа са Србијом, по налогу своје владе саопштио да она има потпуно разумевање за деликатан положај у коме се налази краљ Никола, али с обзиром на то да Аустро-Угарска не води никакву политику освајања, већ брани интегритет монархије у односу према Србији, очекује да краљ Никола неће сметати развоју ствари неком сувише брзом одлуком, која би, према њиховом мишљењу, могла да нанесе штету црногорској династији и њеној земљи. „Ми бисмо приликом развоја догађаја, у згодном моменту, водили рачуна о интересима Црне Горе, чији нам опстанак и њено напредовање као самосталне државе лежи на срцу“.¹⁵

Аустроугарски посланик на Цетињу, на основу његовог разговора са црногорским министром спољних послова Петром Пла-

¹³ „Операције црногорске војске“, стр. 67. и 68.

¹⁴ ВРС, I, стр. 14 и 15.

¹⁵ „Операције црногорске војске“, стр. 70. и 71.

менцом, 28. јула је известио своју владу и, између осталог, наводи речи црногорског министра: „Ако би било дозвољено да Црна Гора дадне своје мишљење с обзиром на необично тежак положај у којем се она налази због сукоба Аустро-Угарске са Србијом, то би требало пружену руку (Србије) примити и не дозволити да се дође до крајности. Како пак до сада постоји прекид дипломатских односа, то још увек постоји нада, наглашава црногорски министар, да се тај сукоб ублажи“. Међутим, овога дана око подне српска влада је примила депешу којом јој Аустро-Угарска објављује рат.¹⁶

Због објаве рата Аустро-Угарске Србији, краљ Никола је, као врховни командант црногорске војске, 28. јула издао наредбу за мобилизацију војске. Истовремено је тражио од српског посланика др Гавриловића да влади у Београду пошаље депешу:

„Краљ црногорски моли да му се пошаљу упутства о правцу кретања операција црногорске војске“.¹⁷

Истог дана је црногорска влада објавила декларацију, у којој се, између осталог, каже:

„Аустро-Угарска је на подне Србији објавила рат. Њ. В. Краљ одмах је издао наредбу да се целокупна црногорска војска стави у мобилно стање. Наша храбра војска налази се већ дуж пранице, спремна да изврши славну и свету дужност, какву још никада имала није од како је Црне Горе, од како је српског народа. Србија и Црна Гора сачињавају један исти фронт према заједничком непријатељу. Оне у овим најтежим данима за српско племе дијеле исту судбину. Оне ће заједно или побједити или погинути. Као што се могло и очекивати, Аустрија нас је напала изненада, мучки и бездушно. Показала се је да су јој слобода и независност балканских држава и народа изговор под којим су се криле себичне тежње и освајачке намјере.

Показала је да је тражила само повод да изврши на нас напад. . .

И судбина је хтјела да јој узрок слома буде српски народ оличен у његове дивне поносне краљевине Црну Гору и Србију. . .

Крв је можда већ почела да се лије на земљи посестриме Србије. Света је и благословена та крв која ће се потоцима лити од Дунава и Саве до стародревног Бара. Она ће осветити српско племе и ослободити културни свијет од највећег зла, којему је име Аустрија. . .¹⁸

Овога дана црногорски краљ је послао регенту Србије Александру телеграм:

¹⁶ „Операције црногорске војске“, стр. 70; ВРС, I, стр. 15; Фелдмаршал Конрад фон Хецендорф, *Aus meiner dienstzeit 1906—1918* (из мога службовања 1906—1918), књига 4, стр. 142. (Убудуће: Конрад, књига. . ., стр. . .).

¹⁷ *Osterreich Ungarns letzter krig 1914—1918*, књига I, стр. 101; „Операције црногорске војске“, стр. 71; Конрад, књига 4, стр. 145.

¹⁸ „Операције црногорске војске“, стр. 71—73.

„Моји Црногорци већ су спремни на граници да гину у одбрану наше независности“.¹⁹

Поводом мобилизације црногорске војске аустроугарски министар спољних послова је 30. јула упутио своме посланику на Цетињу депешу у којој износи да је неопходно да што пре добије јасну представу о држању Црне Горе ако би јој се поново ставиле у изглед извесне предности или да им се категорички постави питање „или или“.²⁰

Истог дана, потврђујући пријем аустроугарске ноте од 29. јула којом се црногорска влада обавештава да је објављен рат Србији, министар спољних послова Црне Горе је писменим путем тражио обавештење да ли Аустро-Угарска жели да присвоји српске територије и да ли је расположена да потврди своју потпуну незаинтересованост у погледу територије Србије.²¹ Одговарајући на тај захтев Аустро-Угарска је и даље покушавала да одвоји Црну Гору од Србије и да је придобије за неутралност. У том циљу је 31. јула аустроугарски министар спољних послова упутио своме посланику на Цетињу депешу да Аустро-Угарска гарантује да неће вршити никакво територијално освајање Србије, да има искрени интерес да обезбеди самосталност Црне Горе да би могла да рачуна на издашну финансијску помоћ од стране Аустро-Угарске и на повећање територије у правцу Новопазарског санџака и Албаније.²²

Сви покушаји Аустро-Угарске да одвоји Црну Гору од Србије остали су без успеха. Првог августа је Народна скупштина Црне Горе донела резолуцију којом се одобравају дотадашње мере владе и позива влада да на насиље и наметнути рат одговори ратом.²³ Петог августа после подне је црногорски министар спољних послова предао аустроугарском посланику на Цетињу ноту о прекиду дипломатских односа између Црне Горе и Аустро-Угарске.²⁴ Аустроугарски посланик је 6. августа напустио Цетиње и отпутовао за Котор. Истога дана је краљ Никола упутио прокламацију црногорском народу о објави рата Црне Горе Аустро-Угарској. У прокламацији се, поред осталог, каже: „...Аустрија је објавила рат нашој драгој Србији, објавила га је нама; објавила га је Српству и цијелом Словенству...“, па зато за непуне две године и по трећи пут позива народ под оружјем „у свети рат за слободу Српства и Југословенства“.²⁵

¹⁹ „Операције црногорске војске“, стр. 73.

²⁰ Дипломатска документа, књига 8, док. бр. 11049 и 11148.

²¹ Исто, док. бр. 1088 и 11053.

²² Исто, док. бр. 11143.

²³ Исто, док. бр. 11148; „Операције црногорске војске“, стр. 76, *Oesterreich Ungarns letzter krieg 1914—1918*, књига I, стр. 101.

²⁴ Поћорек, Лични дневник, превод у Библиотеци ВИИ, св. II, стр. 23—24. (Убудуће: Поћорек, св. . . , стр. . .); Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

²⁵ „Операције црногорске војске“, стр. 78; „Санџачка војска“, стр. 26 — 27; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

Српска и црногорска влада су предузеле све мере да до рата не дође, али у томе нису успеле. Код оба народа је постојала једнодушност да се боре за одбрану своје домовине до последњег човека. Све мере које је уочи рата предузела црногорска влада биле су израз жеље целог црногорског народа да се заједно са браћом из Србије до краја бори за одбрану своје независности.

Покушаји Аустро-Угарске, нуђењем финансијске помоћи и територије у Албанији и Санџаку, да се Црна Гора одвоји од Србије и остане неутрална, остали су без успеха. Воља целог народа да се безусловно помогне Србији била је јача од свега осталог. Нападом на Србију Аустро-Угарска је изгубила све шансе да Црну Гору задржи у неутралности.

ПОЧЕТНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЦРНОГОРСKE ВОЈСКЕ

(од 6. августа до 15. септембра 1914)

У 1914. години тежиште црногорских операција налазило се на фронту Санџачке војске. Херцеговачки одред је водио борбе тактичког значаја а остали одреди акције мањег обима.

Црногорска војска је своје операције изводила у тесној оперативној вези са српском војском, којој је у овој ратној години обезбеђивала леви бок, нарочито при продору у источну Босну, па ће се, ради лакшег схватања њених операција, у најпотребнијем обиму приказати и рад српске војске.

Не располаже се документима из којих би се могло видети да ли је Црна Гора за рат 1914. године имала ратни план. Краљ Никола је начелнику Оперативног одсека Министарства војног, бригадиру Јову Бећиру, 23. јула наредио да за одбрану ловћенског фронта употреби четири бригаде, а осталих 14 бригада да распореди — по свом нахођењу — за одбрану осталих фронтова Црне Горе. Из овога се јасно види да је почетни распоред црногорске војске против Аустро-Угарске 1914. године одбрамбеног карактера и да Црна Гора за овај рат није имала припремљен ратни план, што је био крупан пропуст.

Заједнички операцијски план црногорске и српске војске на дан објаве рата Црне Горе Аустро-Угарској није постојао. Он је израђен тек после почетних операција, пошто пре рата није постојао писмени уговор о савезу између Србије и Црне Горе за случај рата против Аустро-Угарске. Међутим, после анексионе кризе 1908. године, а нарочито после сарајевског атентата (28. јуна 1914), требало је свакако склопити уговор о савезу, а у вези с тим изградити и заједнички почетни операцијски план, јер су обе државе биле јако утрожене од стране Аустро-Угарске.

По извршеној мобилизацији распоред јединица црногорске војске 1. августа 1914. године био је следећи:

1) *Врховна команда на Цетињу*: врховни командант краљ Никола, начелник штаба сердар Јанко Вукотић, који је био још и председник владе, министар војни и командант Херцеговачког одреда. Као командант Херцеговачког одреда, а доцније Санџачке војске, стално је био на фронту, без обзира на то што је вршио још две тако важне функције.²⁶

2) *Санџачки одред* (Пљевалска и Бјелопољска бригада, Пољски батаљон Колашинске бригаде, Шаранско-језерски батаљон из Дурмиторске бригаде, један вод брдских крупних топова и једна брдска батерија, свега 10 батаљона и 1 1/2 батерија — око 6.000 бораца), под командом бригадира Луке Гојнића, прикупљен на просторији Бољанићи — Бобово, са задатком да затвори правце који од Чајничка и Челебића воде ка Пљевљима и спрече одвајање црногорске од српске војске чије је лево крило било у рејону Прибоја.²⁷

3) *Херцеговачки одред* (Подгоричка дивизија — Бјелопавлићка бригада и Зетска бригада без Горњокучког батаљона; Никшићка дивизија — Никшићка, Вучедолска и Дурмиторска бригада без Шаранско-језерског батаљона; Колашинска дивизија — Колашинска бригада без Пољског батаљона и Доњовасојевићка (називана и Беранска) бригада, свега 29 батаљона и 5 батерија — 1 хаубичка 150 мм, 2 брзометне пољске и 2 брзометне брдске батерије — око 15.000 бораца), под командом сердара Јанка Вукотића, прикупљена на просторији Крстац — Грахово — Трубјела, са задатком да затвори правце који из Херцеговине и Боке Которске (Кривошија) воде у правцу Никшића и даље у долину Зете.²⁸

4) *Ловћенски одред* (Цетињска дивизија — Катунска, Ријечко-љешанска и Црмничко-приморска бригада и Спушка бригада Подгоричке дивизије, свега 18 батаљона, 3 градске и 2 пољске батерије — око 8.000 бораца), под командом дивизијара Митра Мартиновића, прикупљена на просторији Ловћен — Суторман, са задатком да затвори правце који из Боке Которске и са мора воде ка Цетињу и Ријеци Црнојевића.²⁹

5) *Старосрбијански одред* (Горњовасојевићка бригада — 5 батаљона и Доњовасојевићка бригада — 3 батаљона, затим 2 батаљона Зетске бригаде и 3 регрутска батаљона, свега 13 батаљона и 3 батерије — око 6.000 бораца), под командом бригадира Радомира Вешовића. Поред тих батаљона у саставу одреда су биле и посаде Пећи, Ђаковице, Плава, Гусиња и Рожаја, свега око 1 батаљон. Задатак Старосрбијанског одреда је био обезбјеђење границе према Албанији.

²⁶ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

²⁷ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9; бр. 191, рег. 3/10 и 3/11, фасц. 4, лист. бр. 2, к. 92.

²⁸ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 59, 155, 215 и 225.

²⁹ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 8215.

Од мобилисаних снага (71 батаљон и 14 1/2 батерија) према Аустро-Угарској је груписано: 58 батаљона и 11 1/2 батерија, јачине око 29.000 бораца, а остатак снага (око 6.000 бораца) био је на граници према Албанији.³⁰

Посматрајући груписање снага види се да је стратегијски развој црногорске војске био типично кордонски, без стратегијске резерве. С обзиром на ширину одбрамбеног фронта (око 500 км), дефанзивни карактер рата и нејасну стратегијску ситуацију, неопходно је било постојање стратегијске резерве. Поред тога, ни јачина ни састав оперативних група (Санџачког, Херцеговачког, Ловћенског и Старосрбијанског одреда) нису реално одређени. Тако се на најугроженијем правцу нашла најслабија група (Санџачки одред — 10 батаљона) које је требало да обезбеди спој са српском војском, да спречи раздвајање црногорске од српске војске а затим обезбеди северне границе Црне Горе. Због тога се у другој половини августа морало вршити прегруписавање снага.

Борбе Санџачког одреда

Санџачки одред је 29. јула добио задатак да брани део граничног фронта од р. Лима до р. Таре, не упуштајући се у одлучну борбу са надмоћнијим непријатељем, већ да у зони: десно, граница између Србије и Црне Горе и лево, Љубишња — Стожер — Бјеласица води задржавајући одбрану до Лима, а по потреби у рејону Бијелог Поља пређе на десну обалу Лима и поседне положаје између р. Бистрице и р. Лима. У случају јачег надирања непријатеља препоручено је да се организују мање чете које би се убацивале у непријатељску позадину и тамо водиле борбу. Убацивање у непријатељску позадину није се смело предузети пре отпочињања дејстава.³¹

Овај део граничног фронта је изразито планинског карактера и тешко је пролазан. Он захвата два правца дејстава: главни, Горажде — Металка — Пљевља — Бијело Поље, у захвату релативно добре комуникације којом је било могуће употребити пољску артиљерију, и помоћни, Фоча — Челебић — Стожер — Мојковац, којим је, због слабих комуникација, била отежана употреба и брдске артиљерије. До рејона Пљевља ове правце раздваја тешко пролазно земљиште, па је и маневар снагама по фронту био отежан, али с обзиром на то да ти правци воде истом објекту, они сачињавају један (санџачки) операцијски правац. Он је имао нарочити оперативни и политички значај, јер би се успехом аустроугарских јединица на том правцу раздвојиле Санџачке и Ужичке војска и тиме би бокови српске и црногорске војске били јако угрожени.

³⁰ „Операције црногорске војске“, стр. 82 — 84.

³¹ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9.

С обзиром на карактеристике санџачког операцијског правца, а да би извршио добијени задатак, командант Санџачког одреда бригадир Лука Гојнић формирао је Ковачки и Љубишански одред. Ковачки одред, под командом бригадира Луке Гојнића (јачине 6 1/2 батаљона, 2 топа и 2 митраљеза), са задатком да затвори правац Горажде — Метаљка — Пљеваља, а Љубишански одред под командом командира Јована Жижића, команданта Пљеваљске бригаде (јачине 4 батаљона, 2 топа и 2 митраљеза), са задатком да затвори правац Фоча — Челебић. Прикупљање Ковачког одреда извршено је на Ковач пл. а Љубишанског одреда на Бобову.

На фронту Санџачког одреда непријатељ је 1. августа у 10 часова, тј. још пре објаве рата, са око 300 припадника шуцкорз извршио провокацију упадом на црногорску територију и „... са к. 1883 отворили ватру на нашу општинску канцеларију“.³² Тота непријатеља су јединице Санџачког одреда одбациле преко границе а затим су остале у стању ишчекивања све до 7. августа³³ изјутра када су јединице Ковачког одреда на јуриш заузеле с. Метаљку, Сјенокос и околне висове одбацивши аустроугарски вод пограничних ловаца према Чајничу. У тим борбама погинуо је 1 а заробљено 15 непријатељских војника међу којима и 1 официр.³⁴ Исто јутро су и јединице Љубишанског одреда отпочеле напад. Оне су источно од Челебића нападе на два вода аустроугарских пограничних ловаца, одељење финансијске страже и жандармерије, па су после јаче борбе у рејону Вишевине (тг 1289) заузеле Челебић а непријатељ се уз знатне губитке повукао ка

³² Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 556.

³³ Због недостатка оригиналних докумената било је тешко утврдити тачан дан када је Санџачки одред отпочео напад. У необјављеном раду пук. у пензији Љуб. Полексића „Рад црногорске санџачке војске 1914—1916. године“ и у „Операцијама црногорске војске у првом светском рату“ узет је 2. август 1914. Аутори „Операција црногорске војске у првом светском рату“ су консултовали поменути рад Љуб. Полексића, депешу црногорске Врховне команде упућену бригадиру Беџиру и ВРС, I, стр. 304. У поменутој депеши се каже: „Јутрос наше трупе заузеле су Метаљку, Сјенокос и околне висове...“ На депеши се види да је предата 2. а примљена 26. и штампил „Крагујевац 27. 7 14“ — Сви датуми су по старом календару па је закључак да је депеша упућена 2. августа (по новом календару) погрешна, јер се и у Црној Гори рачунало по старом календару. Очигледно је да на датуму предаје депеше недостаје још једна цифра. Поменуто нетачност је поткрепила и једна двосмислена реченица из књиге ВРС, I, стр. 304, која говори да су 3. августа српске трупе продрле од Прибоја и Ужица и у низу сукоба избиле источно од Вишеграда. „Црногорске трупе су, тако исто, упале од Пљеваља на босанску територију и заузеле Чајниче и Челебић“. Међутим, из личног дневника Поћорека, чијим фотокопијама недавно располаже Војноисторијски институт, види се да су та дејства отпочела 7. августа изјутра.

³⁴ Архив ВИИ, бр. рег. 3/1, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 108; Поћорек св. II, стр. 38, 40, 42, 44, 66.

Фочи.³⁵ Сутрадан су продужена дејства и Ковачки одред је заузео Чајниче и избио на линију Чивчи брдо (тт 1326) — Црни врх (тт 1309) а Љубишански одред је задржан од јачих непријатељских снага са положаја Црни врх — Зечје брдо (тт 1689) — Плијеш.³⁶ У току 9. и 10. августа, Ковачки одред је избио на линију р. Јањина — р. Слатина. Даље напредовање било му је онемогућено отпором јачих снага 2. брдске бригаде, нарочито из рејона Боровске пл. (тт 1209), седла Козаре, Палике (тт 1164) и Царевог гумна (к. 1225)³⁷

Од граничног фронта до линије р. Јањина — седло Козара — р. Слатина — Црни врх — Плијеш непријатељ је пружао отпор слабијим деловима, што је омогућило Санџачком одреду да брзим и енергичним дејствима избије на ту линију и на тај начин ократи фронт и заузме погодније положаје за одбрану. Сви покушаји да се непријатељ одбаци и са тих положаја били су узалудни и на тој линији се Санџачки одред задржао до 15. августа, када је под притиском много надмоћнијих снага непријатеља приморан на повлачење.

Српско становништво на десној обали р. Дрине одушевљено је дочекало борце Санџачког одреда. Налазећи се под јаком контролом аустроугарских власти оно није било у могућности да масовније ступи у борбу против заједничког непријатеља. Ослобођењем Челебића са територије од с. Викоћа до с. Бастаса јавило се око 570 Срба добровољаца који су изразили жељу да се боре против непријатеља и од њих је формиран један батаљон.³⁸

На десном крилу Санџачког одреда, од Прибоја до српско-црногорско-аустроугарске тремеће, налазио се српски Лимски одред Ибарске дивизијске области, јачине 6 1/2 батаљона, 4 митраљеза и 1 брдска брзометна батерија од 4 топа.³⁹ Тај одред је 2. августа прешао границу и следећих дана потиснуо аустроугарске граничне делове тако да је 6. августа распоред Лимског одреда био следећи: у рејону Равног брда 4. и 5. кадровски пешадијски пук а на одсеку од Прибоја до тремеће 1 1/2 батаљон 4. пешадијског пука III позива. Одред је 7. августа стављен под команду команданта Ужичке војске, који му је, сутрадан, наредио да за одбрану левог бока и одржавања везе са Санџачким одре-

³⁵ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 114; бр. рег. 3/5, фасц. 4, лист 1, кутија 92; Поћорек, св. II, стр. 60, 62 и 97.

³⁶ Поћорек, св. II, стр. 85, 88, 95; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 133; бр. рег. 3/9, фасц. 4, лист 1, кутија 92; „Операције црногорске војске“, стр. 105; ВРС, I, стр. 303.

³⁷ „Операције црногорске војске“, стр. 105—106; „Санџачка војска“ стр. 33—34; Поћорек, св. II, стр. 107, 109, 85; ВРС, I, стр. 303.

³⁸ „Операције црногорске војске“, стр. 106; Поћорек, св. II, стр. 66.

³⁹ Састав Лимског одреда: 4. кадровски пешадијски пук од 3 батаљона и 2 митраљеза; 5. кадровски пешадијски од 2 батаљона и 2 митраљеза; 1 1/2 батаљон 4. пешадијског пука III позива и 1 брдска брзометна батерија од 4 топа; ВРС, I, стр. 304.

дом, у рејону с. Забрђе — Јаворје, прикупи један батаљон 4. пешадијског пука III позива и Лимску добровољачку чету. У даљем наступању ка р. Дрини Лимски одред је наишао на јачег непријатеља на Сукој гори, код с. Дринског, и на северним падинама Бујака. Те положаје су 11. августа заузели делови 5. кадровског пешадијског пука, док су јединице које су одржавале везу са Санџачким одредом 14. августа избиле на линију: с. Прибишићи — Голеш (тг 1492).⁴⁰

Борбе Херцеговачког одреда

Херцеговачки одред је добио задатак да брани део граничног фронта: Шћепан-поље — Троглав — Илијино брдо — Грахово — Трново ждрирајело (југоисточно од Грахова) и не дозволи непријатељу продирање ка Никшићу. Овај део фронта је планинског карактера и тешко пролазан. На њему постоје следећи правци дејства: Гацко — Дуга — Никшић; Билећа — Вучји до — Велимље — Никшић; Требиње — Вилуси — Никшић и Кривошије — Грахово — Никшић. Сви они воде истом објекту, Никшићу, али су најкраћи и најважнији били они из рејона Требиња и Кривошија. Пред фронтом Херцеговачког одреда непријатељ је располагао низом утврђења, која је непосредно пред рат и у току рата непрекидно усавршавао, допуњавао и појачавао разним запречним средствима, тако да су му она служила као ослонац за офанзивна дејства а у одбрани као отпорни рејони. Та утврђења су имала сталне посаде и добро наоружана предствљала су брану за офанзивна дејства црногорске војске у Херцеговину. Утврђење Дврсник (југозападно од Грахова) било је једно од најмодернијих на Балкану. На црногорској пак страни у погледу утврђивања граничног фронта није ништа предузимано.

На дан објаве рата, 6. августа, распоред Херцеговачког одреда био је следећи:

— Никшићка дивизија (Дурмиторска, Вучедолска и Никшићка бригада) на одсеку од Шћепан-поља до закључно Вучјег дола;

— Подгоричка дивизија (Бјелопавлићка и Зетска бригада) на одсеку од Вучјег дола до искључно Грахова и

Колашинска дивизија (Колашинска и Доњовасојевићка, називана и „Беранска“, бригада) у рејону Грахова.

Свега 29 батаљона, 8 митраљеза и 20 артиљеријских оруђа око 15000 људи.⁴¹

⁴⁰ Поћорек, св. I, стр. 47, 52, 54, 68, 70; св. II, стр. 8; ВРС, I, стр. 304, 305, 306, 311.

⁴¹ „Операције црногорске војске“, стр. 108—109.

Командант Херцеговачког одреда, сердар Јанко Вукотић, располагао је подацима да је непријатељ 2. августа отпочео са појачањем посада у Требињу и Билећи, да се ужурбано утврђује, да је већину Срба из пограничних села позатварао, њихову стоку (волове и коње) одузео а народу објавио да Аустро-Угарска неће напасти Црну Гору, изузев ако Црна Гора не изазове рат.⁴² Обавештавајући о овим подацима Врховну команду командант одреда је закључио да непријатељ нема офанзивне намере. Због тога је 5. августа известио да ће 8. августа изјутра бити спреман за дејства, а по потреби и пре, и тражио је да и Ловћенски одред убрза своје потреме да би му и он својим дејством тога дана ка приморју садејствовао. С обзиром на повољну ситуацију сердар Вукотић је предложио да би 7. августа могао да предузме напад у правцу Клобука и Козмача.⁴³ С овим предлогом се сложио врховни командант, с тим да операције отпочну 8 августа.⁴⁵ Тога дана изјутра јединице Херцеговачког одреда су предузеле напад готово на целом фронту. На одсеку од Троглава до Скорче горе непријатељски гранични ловци и жандарми су одбачени у утврђења уз осетне губитке а у току дана заузете су жандармеријске касарне: Баба планина, Мека грудa, Голобрђе, Плана, Врбица, Врачевица, Дубочани и финансијска касарна Скроботно.⁴⁶ На одсеку од Скорче горе до Бијеле горе, према Требињу, Херцеговачки одред је одбацио непријатеља са граничног одсека и заузео Клобук, Црвено брдо, Скочигрим, с. Корјениће, Мичимотику, Миланов одсек, Борову главу, Високу главицу и с. Коњско. Непријатељ се уз знатне губитке повукао до с. Арсланагића моста и у тврђаве око Требиња. Заробљено је 12 аустроугарских војника и подофицира.⁴⁷ На левом крилу Херцеговачког одреда непријатељ је са Дврсника отварао артиљеријску ватру по положајима на Лисцу (к. 1586) и по Грахову. Штаб Херцеговачког одреда је наредио да се заузети положаји чврсто поседну а да се настави са даљим извиђањем и узнемиравањем непријатеља.⁴⁸

Ови успеси Херцеговачког одреда створили су панику како цивилних тако и војних власти не само у ширем рејону Требиња већ и у Дубровнику и Мостару. У Дубровнику су војне власти предузеле мере за евакуацију, због чега су 2 мајора и 2 капетана ухапшена и стављена под војни суд.⁴⁹

⁴² Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 557 и 542.

⁴³ Исто, бр. 46 и 17.

⁴⁵ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 60.

⁴⁶ Поћорек, св. II, стр. 63, 66, 75, 88, 95; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 125; „Операције црногорске војске“, стр. 109, 110.

⁴⁷ Према непотпуним подацима непријатеља, само на правцу према Требињу у току 8. августа погинуло је 1. официр и 56 војника пограничних ловаца. Поћорек, св. II, стр. 67.

⁴⁸ Поћорек, св. II, стр. 62, 63, 70, 73, 74, 75, 76, 89; Архив ВИИ бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 125, и 131; бр. 3/6, фасц. 4, лист 1, кутија 92.

⁴⁹ Поћорек, св. II, стр. 89 и 147.

Сутрадан, 9. августа, јединице на десном крилу одреда, од Волујака до Троглава, продрле су преко границе и у току дана заузеле граничне стражаре Чемерно, Јасеник, Брљево и Гат и село Муље, угрозивши Гацко и Автовац.⁵⁰

На фронту јужно од Грахова, извиђачка чета Подгоричке дивизије се 9. августа сукобила са аустроугарским полубатаљоном у рејону Крње јеле и Високе гл., док је аустроугарска чета из рејона Дврсника, уз снажну подршку артиљерије, напала Граховски батаљон на положајима Лисац — Дељевац — Крња јела. Командант Бјелопавлићке бригаде је упутио у помоћ Павковићки батаљон који је стигао око 8 часова и развио се на десном крилу Граховског батаљона. Заједничким дејством Граховски и Павковићки батаљон су одбили напад непријатеља, наневши му осетне губитке у мртвима и рањенима, а заробиле су 17 војника и једног официра. Батаљони су имали 10 мртвих и 10 рањених бораца. После тога је аустроугарска артиљерија с Дврсника отворила јаку ватру на Грахово и Граховски батаљон који се налазио на Лисцу. Артиљеријска ватра је трајала све до 7 часова 10. августа. Због тога је командант Херцеговачког одреда закључио да предстоји напад на Лисац па је наредио да се Бјелопавлићка бригада, која се налазила у рејону села Коњско и Зупци, према Требињу, прикупи у Бијелој гори ради указивања помоћи Граховском батаљону, а да на дотадашњим положајима остави мања одељења. Командант одреда је јачим артиљеријском ватром непријатеља са Дврсника, већ да се повуче и одлучно брани положаје северно од Граховског поља на линији Омутић — Дрошкорица.⁵¹

Следећег дана непријатељ је предузео мере да одбаци јединице од Автоваца, Билеће и Требиња, али без виднијег резултата. У том циљу је из рејона Невесиња упућена аустроугарска 3. брдска бригада ка Автовцу са задатком да се офанзивно супротставља јединицама Херцеговачког одреда на томе правцу. Значајније борбе вођене су 12. августа у рејону с. Корјенића, где је уништена једна непријатељска група од 40 људи која је напала на предстражу Подгоричке дивизије, и на положајима Дебели бријег (јужно од с. Ораховца) где је одбијен напад непријатеља на извиђачке делове Подгоричке дивизије.⁵² У току ових борби командант Херцеговачког одреда је формирао герилске групе, јачине до батаљона, које су имале задатак да руше комуникацију, телефонско-телеграфске везе између Гацка и Билећа и Требиња и Билеће, и да непријатељу наносе губитке у људству и материјалу. Тако је једна јача група 12/13. августа у рејону с. Скро-

⁵⁰ Исто, стр. 107, 115; бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 158, 157.

⁵¹ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 157 и 163; „Операције црногорске војске“, стр. 110 и 111; Поћорек, св. II, стр. 95 и 108.

⁵² Поћорек, св. II, стр. 110, 122, 123, 125, 126, 142, 143, 145, 146, 147, 152, 156, 166; „Операције црногорске војске“ стр. 111.

ботно, на комуникацији Требиње — Билећа, порушила 5 малих мостова, пут и 19 телефонско-телеграфских стубова.⁵³

Због активног дејства јединица Херцеговачког одреда, које су готово на целом фронту прешле на аустроугарску територију и упрозиле рејон Гацка, Билеће и Требиња, командант аустроугарске Балканске војске је био приморан „да стане на пут црногорском делању“ на приграничној просторији. У том циљу је наредио да 3. брдска бригада изврши чишћење у рејону Автовца и да посадне трупе, ојачане са 9. ландштурмоким пуком и деловима 14. брдске бригаде, очисте приграничну просторију у рејону Билеће и Требиња.⁵⁴

По избијању на линију Автовац — Кобиља глава, аустроугарска 3. брдска бригада је 14. августа изјутра известила да је јако заморена, да оскудева у води и да ће због тога отпочети напад тек 15. августа. Међутим, командант Херцеговачког одреда је овог дана упутио 3 чете Бањског батаљона да преко Кобиље главе изврше диверзију ка Гацку и на тај начин олакшају ситуацију код Дурмиторске бригаде која се налазила према Автовцу. У покрету ка Гацку те чете су на Кобиљој глави 14. августа после подне нападе јаче снаге аустроугарске 3. брдске бригаде. Доласком Добровољачке чете у помоћ четам Бањског батаљона непријатељ је на Кобиљој глави разбијен и одбачен до Гатачког поља. У тој борби су аустроугарске јединице претрпеле осетне губитке (према непотпуним подацима око 200 мртвих и рањених) а црногорске чете су имале 22 погинула и 52 рањена борца.⁵⁵

И из рејона Боке Которске непријатељ је испољио активност према граховским положајима. Тако су 13. августа у 6 часова ујутру три батаљона 14. брдске бригаде са 4 брдске батерије, уз подршку артиљерије из рејона Дворника, отпочели напад на Лисац, на коме се налазио 3. батаљон Доњовасојевићке бригаде, са циљем да овладају положајем Лисац — Бијела гора и створе ослонац за даља дејства ка Грахову. После жестоке борбе и више противнапада, батаљон је приморан да се, уз осетне губитке, повуче на Бојање брдо, а непријатељ је око 17,45 часова заузео коначно Лисац. Сутрадан, 14. августа, Доњовасојевићка бригада је, по наређењу команданта Подгоричке дивизије, са 1. и 2. батаљоном извршила два противнапада на Лисац, који је непријатељ уз снажну подршку артиљерије успео да одбије, после чега су батаљони одступили ка Грахову. У тим борбама непријатељ је имао 150 људи избачених из строја.⁵⁶ Због тога он није продужио на-

⁵³ Поћорек, св. II, стр. 152; бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 192, 221; „Операције црногорске војске“, стр. 111.

⁵⁴ „Операције црногорске војске“, стр. 111—112; Поћорек, св. II, стр. 64, 66, 67, 85, 142, 143, 154, 156, 170, 180.

⁵⁵ Поћорек, св. II, стр. 166, 178; Архив ВИИ бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 244; „Операције црногорске војске“, стр. 112.

⁵⁶ Поћорек, св. II, стр. 154, 156, 170, 173, 179; „Операције црногорске војске“, стр. 113.

пад у току 14. августа, већ се по одбијању једног противнапада опорављао и попуњавао припремајући се да сутрадан предузме напад у правцу Мичимотике. Међутим, и од тога ће одустати, јер му је било потребно више времена да се опорави. Све ово говори о интензитету борби на Лисцу.

Једновремено са нападом јединица 14. брдске бригаде на Лисац, командант аустроугарске тврђаве у Требињу наредио је да 13. августа после подне све расположиве снаге изврше напад и на тај начин вежу црногорске снаге код Требиња и онемогуће им маневар ка Лисцу. Та борба се продужила и ноћу 13/14. августа без већих резултата.⁵⁷

Својим дејствима одмах после објаве рата Херцеговачки одред је нанео непријатељу осетне губитке, рушио комуникације и везе између његових гарнизона и приморао аустроугарско командовање да на том делу фронта, поред посадних трупа, ангажује 3. брдску и делове 14. брдске бригаде. Те снаге су успеле да задрже офанзивна дејства Херцеговачког одреда и да га углавном поврате на полазне положаје.

Борбе Ловћенског одреда

Ловћенски одред добио је задатак да брани фронт: Трново ждријело (пл. Буковица закључно) — с. М. и В. Залази — Крстац — Кук — с. Мирац — југозападне и јужне падине Ловћена — Паштровићи до залива Спич а даље морском обалом до р. Бојане. Овај део граничног фронта је крашког и готово на целој својој дужини планинског карактера. Црногорски положаји на целој дужини доминирају над аустроугарским положајима. На њему постоје следећи правци дејства: Кривошије — Цуце — Чево; Котор — Чево или Котор — Цетиње; Грбаљ — Брајићи — Цетиње и Бар — Вирпазар. Према објектима којима изводе најважнији је правац који води од Котора, јер је најкраћи. пресеца одбрану Ловћенског одреда и олакшава продирање у Црну Гору. Правци из Кривошија и Грбља су помоћни. Барски правац, иако је важан, био је несигуран јер су Јадранско море контролисале силе Антанте.⁵⁸

На дан објаве рата (6. августа) Ловћенски одред се налазио у следећем распореду:

— Катунска бригада (6 батаљона), чета добровољаца и чета пионира, са 10 митраљеза и 3 топа на одсеку од Трновог ждријела до Голиша;

— Ријечко-љешанска бригада (4 батаљона) са 2 митраљеза на одсеку од Голиша до закључно Паштровића;

⁵⁷ Поћорек, св. II, стр. 156, 166, 167; „Операције црногорске војске“ стр. 112.

⁵⁸ „Операције црногорске војске“, стр. 114.

— Црмничко-приморска бригада (5 батаљона) и три батаљона муслимана, са 2 митраљеза и 5 топова на одсеку од Паштровића до р. Бојане. Ове снаге су имале задатак да осигурају и леви бок одреда од упада Албанаца преко р. Бојане;⁵⁹

— Спушка бригада (3 батаљона) 2 митраљеза и 2 топа у рејону Трештаничког дола у одредској резерви;

— одредска артиљерија (око 25 оруђа разних калибара) подељена је на две групе: јачу у рејону Кука и слабију у рејону Крстац — Његуши.

Свега: 21 батаљон, 16 митраљеза и око 35 топова — око 9.500 људи.⁶⁰

У циљу поштовања одредаба међународног права о вођењу рата и ради заштите грађана у насељеним местима од дејства артиљеријске ватре, црногорска Врховна команда је 7. августа наредила команданту Ловћенског одреда да он, под својим потписом, упути писмо команданту аустроугарских трупа у Котору следеће садржине: „Спор Аустроугарске Монархије са српским народом прелази у року од шест сати по пријему овог листа у отворено непријатељство. Побуђени смо осјећајима хуманости да вам ово ставимо до знања, како бисте благовремено удаљили из града Котора или у сигурно мјесто склонили све неборце тј. жене, нејаку дјецу, старце и болеснике. А да не би страдала хуманитарна и вјерска здања изволите их обиљежити видним знацима за упутство нашој артиљерији.“

Ово писмо је предато команданту Боке Которске 8. августа у 9 часова.⁶¹

Црногорска Врховна команда је 7. августа наредила команданту Ловћенског одреда да становници села Мирца и Чавора напусте своје куће да не би страдали од непријатељске артиљерије.⁶²

Дејство црногорске артиљерије на овоме фронту отпочело је 8. августа у 15,40 часова, отварањем ватре са Кука на аустроугарска утврђења Врмац, Горажде и Марков до. Услед магле ватра је морала да се око 18 часова обустави.⁶³

По објављивању рата Црне Горе Аустро-Угарској командант Балканске војске наредио је да аустроугарске трупе напусте узани приморски појас од Прчје главе до залива Спича, после чега су делови Ловћенског одреда посели тај појас. Тиме је скраћен сувоземни фронт одреда који се од с. Мирца преко с. Трешњице пружао у југозападном правцу на Стрјеканицу. Због тога је Катунска бригада продужила своје лево крило до с. Побора а Ријеч-

⁵⁹ Бригада муслимана је формирана за време почетних операција.

⁶⁰ „Операције црногорске војске“, стр. 115.

⁶¹ Поћорек, св. II, стр. 63; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 84.

⁶² Поћорек, св. II, стр. 63; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 80.

⁶³ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 103, 127; бр. рег. 3/7, фасц. 4, лист. 1, к. 92; Поћорек, св. II, стр. 93.

ко-љешанска бригада је положила лево од ње па до Стрјеканице.⁶⁴

На фронту Ловћенског одреда није било значајнијих борби, изузев повременог обостраног пушкарања и артиљеријског дејства. Из залива Боке Которске повремено су излазили аустроугарски ратни бродови који су крстарили дуж црногорске обале, држећи је на тај начин под контролом, плашећи се да би Црногорци уз подршку савезничке флоте могли заузети ту веома важну луку.⁶⁵ Тако су 8. августа у 8,30 часова 5 аустроугарских ратних бродова, од којих су два (Сигетвар и Зента) допловили до улаза у барско пристаниште, отворили артиљеријску ватру по пристаништу, магацинима и кућама. Том приликом су разрушили Марконијеву бежичну телеграфску станицу и неколико кућа и нанели мању штету магацинима и другим објектима. Два дана касније, 10. августа изјутра, аустроугарски ратни бродови су поново допловили у Бар и са једног брода се на чамцу искрцао аустроугарски парламентар (поручник са пратњом) и предао италијанском конзулу у Бару ноту којом је објављена блокада Бара. Црногорске власти су одбиле да приме ту ноту изјавивши да не признају блокаду и да је упућивање такве ноте излишно, јер су аустроугарски бродови, противно међународним принципима о вођењу рата, отворили ватру на небраћену варош Бар. С таквим одговором се аустроугарски парламентар вратио на свој брод.⁶⁶

*

У почетним дејствима, када се аустроугарска војска припремала за упад у Србију, и за време припрема за церску операцију, црногорска војска је испољила иницијативу и активност Санџачким и Херцеговачким одредом. Та активност се нарочито истицала на херцеговачком фронту, где је командант Балканске војске, да би спречио дубљи продор црногорских јединица ка Гацку, Билећи и Требињу, био приморан да поред посада у утврђењима ангажује 3. и 14. брдску бригаду. Својом активношћу црногорска војска је на своме фронту чврсто привезала аустроугарске јединице, тако да се оне, у припремној етапи за церску битку, нису могле ангажовати на фронту према Србији, а то је и био оперативни задатак црногорске војске.

Тактичка дејства и поступци црногорских јединица били су правилни. Брзим и смелим дејствима оне су наносиле непријатељу губитке и приморавале га да напусти положаје, што је у његовој позадини доводило до дезорганизације па и панике. Већ првих дана рата непријатељ је био забринут за пругу Сарајево —

⁶⁴ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 88, 193, 223; бр. рег. 3/4, фасц. 4, лист 2, к. 92; Поћорек, св. II, стр. 60; „Операције црногорске војске“, стр. 120.

⁶⁵ Поћорек, св. II, стр. 108, 123, 142, 146, 152, 154, 156; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 131, 147, 150.

⁶⁶ Архив ВИИ, бр. рег. 3/1 и 3/6, фасц. 4, лист 3 и 1, к. 92; бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 131, 117, 160; Поћорек, св. II, стр. 88.

Дубровник. Старешински кадар црногорске војске је показао иницијативу и вештину у руковању и правовременој и правилној употреби мањих јединица на планиноком земљишту. Већ првих дана рата показала се велика надмоћност аустроугарских трупа у артиљерији и митраљезима у односу на црногорске јединице, које су ту инфериорност покушале да парализују вештим коришћењем земљишта, изненадним и ноћним дејствима.

На фронту према Албанији, где се налазио Старосрбијански одред, није било важнијих догађаја. Тај одред је донекле служио као центар за обуку регрута а и као резерва одакле је Врховна команда вршила потуну осталих одреда. Прекидом дипломатских односа између Црне Горе и Аустро-Угарске, нека погранична албанска племена, подстрекавана и наоружавана од Аустро-Угарске, испољавала су непријатељско расположење према Србији и Црној Гори. Крајем августа су учестали упади на црногорску територију који су се нарочито појачали крајем октобра. По одбацивању непријатеља јединице Старосрбијанског одреда су се враћале на граничну линију. С обзиром на ширину граничног фронта (око 180 км), Старосрбијански одред није могао потпуно да затвори границу. Отпор мањим прупама пружало је погранично црногорско становништво, а тек у случају надмоћности непријатеља упућивани су делови одреда.

Агенти Аустро-Угарске су непрекидно подстрекавали албанска пригранична племена на борбу против Србије и Црне Горе, дајући им новац и оружје, у циљу везивања црногорских и српских снага које би иначе биле употребљене за борбу против аустроугарске војске. Такво стање на црногорско-албанској граници је владало све до 8. јуна 1915. године када је Старосрбијански одред добио задатак да заузме албанску територију до р. Дрима, а доцније и Скадар, и тиме се обезбеди од упада на територију Црне Горе.⁶⁷

ОФАНЗИВА АУСТРОУГАРСКОГ 16. КОРПУСА У САНЦАКУ (од 15. до 25. августа)

Командант аустроугарске Балканске војске генерал Поћорек добио је 8. августа после подне телеграм од начелника Главног генералштаба аустроугарске Врховне команде генерала Конрада фон Хецендорфа у коме се, поред осталог, каже: „Према мојим извештајима може се претпоставити удружени српско-црногорски продор из Санцака према Сарајеву. Успешно сузбијање оваког продора од највећег је значаја...“⁶⁸ Генерал Поћорек је ово

⁶⁷ Поћорек, св. IV, стр. 51 и 83 и св. V, стр. 118; „Операције црногорске војске“, стр. 229—232.

⁶⁸ Истог дана је генерал Конрад упутио писмо генералу Поћореку чији је смисао исти као у поменутој депеши. То писмо је Поћорек добио 11. августа 1914. Поћорек, св. II, стр. 120 и 121.

схватио као савет да аустроугарска 6. армија остане у дефанзиви а 5. армија да се задржи иза 6. армије, како би у датом моменту извршила удар у десни бок српских и црногорских снага које би дејствовале ка Сарајеву. Поћорек је, међутим, сматрао: „Ако се од наших трупа очекује да нешто постигну, оне се морају водити напред у напад“. Због тога је одлучио да остане у одбрани према Црној Гори, док је своје главне снаге, 6. и 5. армију, припремио за офанзиву у Србији и Санџаку. Пета армија требало је да отпочне офанзиву у северозападној Србији 12. августа и за пет дана да овлада Ваљевом. Деснокрилни 16. корпус 6. армије добио је задатак да предузме офанзиву 14. августа из рејона Горажде — Фоча, ка Рудом и Пљевљима, а левокрилни, 15. корпус, да пређе у напад ка Ужицу најдаље 18. августа.⁶⁹ Шеснаести корпус је образовао две оперативне групе, прву састава: 2, 1. и 13. брдска бригада, под командом генерала Габријела, прикупљену у рејону Горажда, и другу, састављену од 8, 6, 4. и 5. брдске бригаде, под командом генерала Тролмана, у рејону Фоче.⁷⁰ Те снаге требало је да 14. августа избију на линију: Козара — с. Папратно — с. Челебић; 15. августа; с. Заборак — с. Металка — западно Страхов до — с. Градац; 16. августа: Рудо — Пљевља; 17. августа 2, 1. и 13. брдска бригада да форсирају р. Лим код Рудог, 5. брдска бригада да наступе од с. Металке према с. Забраници, 8. брдска бригада да се задржи у Пљевљима а 6. и 4. бригада да се прикупе североисточно од Пљевља ради наступања ка Увцу и Прибоју; за 18. август је предвиђено да 2, 1. и 13. брдска бригада избију на просторију североисточно од с. Бијелог брда, 6, 4. и 5. брдска бригада да наступају ка Увцу и Прибоју а 8. брдска бригада да се и даље задржи у Пљевљима. За следеће дане операција није планирана по данима већ је требало за конкретну ситуацију издавати одговарајућа наређења.⁷¹

Колико је Аустро-Угарској био потребан успех на Балкану, а истовремено колико се плашила пораза на том фронту, може се видети из преписке начелника Главног генералштаба генерала Конрада и команданта Балканске војске генерала Поћорек од 9. и 12. августа. У Конрадовом писму се између осталог каже: „... Ситуација је сада таква да ми ни под којим условима не смејемо да претрпимо ма какав неуспех на Балкану и да би успех на том ратишту био од највеће важности, јер би вероватно довео на нашу страну државе које још оклевају, Бугарску и Румунију, а то је циљ којем тежим свим могућим средствима у Бечу, Берлину, у Софији и Букурешту. При овоме дејствујем пре свега у смислу ангажовања Бугарске, да што пре то боље изврши снажан

⁶⁹ Поћорек, св. II, стр. 64, 65, 85 и 86; ПРАУ, стр. 105.

⁷⁰ Пета бригада се налазила под командом генерала Габријела, али је 14. и 15. августа наступала из рејона Фоче позади групе генерала Тролмана. Поћорек, св. II, стр. 128—132, 208; ПРАУ, стр. 108.

⁷¹ Поћорек, св. II, стр. 128—132; ПРАУ, стр. 106—108.

продор преко Пирота и Зајечара ка Крагујевцу и Аранђеловцу...“ Одговарајући на ово писмо, генерал Поћорек 12. августа пише: „... Противнички удар није међутим уследио ни до данас (мисли на упад Срба и Црногораца у источну Босну, према Сарајеву — У. К.) и мени је просто немогуће да чиним оно што је најгоре, тј. да чекам скрштених руку и то баш у положају када нам је потребна победоносна борба, да бисмо Бугарску шчепали да пође са нама.

Стога морам непријатеља потражити, а то се може урадити само општим правцем ка Ужицу, при чему међутим морам десним крилом преко Пљеваља и Прибоја широко замахнути да бих захватио и српске снаге које се налазе у долини Лима...“⁷²

Врховна команда је одобрила одлуку генерала Поћорека, што се најбоље види из телеграма генерала Конрада од 14. августа: „... офанзива коју је отпочела Ваша екселенција потпуно одговара овдашњим схватањима; одобравајући исту преузима Врховна команда и пуну одговорност за ову одлуку. Сви овдашњи свестрани и непрекидни напори нису још довели Бугарску до тога да се и она умеша; можда ће то уследити после првих успеха, које искрено желим Вашој екселенцији.“⁷³

ОДБРАМБЕНА ДЕЈСТВА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ

Борбе Санџачког одреда

На положајима југоисточно од Горажда, према 2. брдској бригади, налазиле су се јединице Ковачког одреда које су изјутра 14. августа пред својим фронтом приметиле већу живост и покрете аустроугарских трупа. То су 1. и 13. брдска бригада из групе генерала Габријела смењивале делове 2. брдске бригаде на седлу Козара и југозападније. За то време, према Фочи, у додиру са јединицама 8. брдске бригаде налазио се Љубишански одред, на кога су 14. августа изјутра напале јединице под командом генерала Тролмана, и то 6. брдска бригада ка с. Папратном а 8. брдска бригада према с. Челебићу. У току дана на фронту Санџачког одреда дошло је до мањих борби, тако да је дан прошао углавном у припремама и прегруписавању снага.⁷⁴

Сутрадан, 15. августа око 9 часова, уз снажну артиљеријску подршку, отпочео је напад снага под командом генерала Габријела на јединице Ковачког одреда. Непријатељ је нападао на широком фронту у три колоне: 2. брдском бригадом правцем: Брдо — с. Дубац — с. Заборак; 13. брдском бригадом у захвату пута Ко-

⁷² Поћорек, св. II, стр. 138, и 141; ПРАУ, стр. 107 и 108.

⁷³ Поћорек, св. II, стр. 166, 168, 169, 172 и 177.

⁷⁴ Поћорек, св. II, стр. 166, 168, 169, 177; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 230; ПРАУ, стр. 119.

зара — Чајниче и 1. брдском бригадом од с. Крашића ка с. Ифсару.

Лева колона непријатеља (2. брдска бригада), подржана ефикасном артиљеријском ватром из рејона Козаре, снажно је напала Шаранско-језерски батаљон на Околишту (тг 1257). Батаљон је пружао врло јак отпор све док није погинуо његов командант капетан Вуко Бајовић и док 2. брдска бригада није угрозилa његов десни бок. Тада се батаљон повукао на следеће положаје на Чивчи-брду. У тој жилавој борби Шаранско-језерски батаљон је имао око 25% погинулих и рањених бораца.

Средња колона (13. брдска бригада),⁷⁵ подржана ватром хаубичке батерије са Козаре, извршила је снажан напад на две чете питомаца подофицирске школе из Пљеваља на положајима с. Глухчићи — к. 1088. Чете су пружале јак отпор све док Шаранско-језерски батаљон није одступио са својих положаја и док непријатељ долином р. Јањине није продро у Чајниче, а затим су се повукле на Оруфишу (тг 1311), југозападно од Чајнича. Борбе за Чајниче вођене су све до 20 часова.

Десна колона (1. брдска бригада) напала је и одбацила Бољанићи батаљон из рејона. Ифсара на положаје Црни врх (тг 1309).

Тако се под притиском вишеструко надмоћнијег непријатеља Ковачки одред пред вече овога дана задржао на линији с. Заборак — Чивчи-брдо — Оруфица — Црни врх. Овога дана у борби није ангажована само одредска резерва (Бјелополска бригада) која се налазила у рејону с. Бољанића. У таквој ситуацији командант Санџачког одреда донео је одлуку да у току ноћи продужи повлачење Ковачког одреда до граничне линије, што је и извршено. Овога дана увече су у састав Санџачког одреда на пл. Ковач стигли Краљски и Андријевитчки батаљон Васојевићке бригаде са 2 брдска брзометна топа и 2 митраљеза, које је по наређењу Врховне команде од 5. августа упутио командант Старосрбијанског одреда.⁷⁶

Једновремено са нападом на Ковачки одред и јединице под командом генерала Тролмана продужиле су дејства. Шеста брдска бригада се 15. августа изјутра прикупила у рејону с. Г. Папратна, а затим је продужила напредовање веома испресецаним и пошумљеним земљиштем ка с. Страховом долу. За то време је 8. брдска бригада напала јединице Љубишанског одреда на Илиној гл. (тг 1124), западно од с. Челебића, у намери да још истог дана заузме с. Челебић. Положаји Љубишанског одреда не само да су одржани већ су јединице овога одреда противнападом одбациле непријатеља на полазне положаје. Пошто 8. брдска бригада

⁷⁵ По неким подацима на овоме правцу је наступала 1. брдска бригада.

⁷⁶ Поћорек, св. II, стр. 182, 208; ПРАУ, стр. 119; „Операције црногорске војске“ стр. 123 и 124; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 230, 42; бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 37—39; бр. рег. 3/12 и 3/14 и 3/17, фасц. 4, лист 1, к. 92.

није била у могућности да сама заузме с. Челебић, то је командант аустроугарског 16. корпуса генерал Вурм наредио генералу Тролману да са 6. брдском бригадом изврши обухватно дејство са севера, из рејона с. Папратна. Намера команданта Љубишанског одреда била је да, после извршених противнапада, заузме положаје Црни врх и Плијеш, али је у међувремену, због неповољне ситуације код Ковачког одреда, добио наређење од команданта Санџачког одреда да се задржи на достигнутој линији.⁷⁷

Група под командом генерала Габријела је 16. августа у 3 часа продужила напад са 13. и 1. брдском бригадом у правцу Металке и пл. Ковача, на положаје Краљског и Андријевичког батаљона. Ти батаљони су пружали огорчен отпор и у блиској борби, у густој шуми, спречавали су непријатеља да обиђе превој Металку и избије на пл. Ковач. Командант Санџачког одреда је увео у борбу и одредску резерву, Бјелополску бригаду, али је вишеструко надмоћнији непријатељ успео да одбаци Ковачки одред ка Бољанићу и по подне избије на гранични фронт. На левом крилу, 2. брдска бригада, не наилазећи на отпор, стигла је у с. Заборак. Овога дана у 6. часова 5. брдска бригада стигла је из рејона Фоче у близину Златаје, одакле је у 17 часова продужила покрет ка Металки.⁷⁸

Због повлачења Ковачког одреда ка Бољанићу, наређено је и Љубишанском одреду, да би избегао окружење, да се повуче на гранични фронт а затим на пл. Љубишњу. Одред је претходно запалио магацине у Челебићу а затим је одступио на гранични фронт. Генерал Тролман, сазнавши да је 8. брдска бригада ушла у с. Челебић, одустао је од покрета ка Челебићу и са 6. брдском бригадом продужио покрет из рејона с. Папратна ка с. Страховом долу.⁷⁹

Командант 16. корпуса, генерал Вурм, наредио је да 17. августа: 8. брдска бригада напада на с. Градац; 1, 4. и 6. брдска бригада на Бољаниће, одакле, ако тамо не буду јаче црногорске снаге, продужује дејства ка Пљевљима само 6. брдска бригада, док се 1. и 4. бригада прегрупишу за наступање на Рудо и Устибар; 13. брдска бригада наступа ка Градини и Јаворју; 2. брдска бригада ка с. Тупцима и Воловици а 5. брдска бригада да се креће у правцу с. Бољанића.⁸⁰

Јединице Санџачког одреда су покушавале да се задрже на погодним положајима. Међутим, непријатељ је успео да одбаци Ковачки одред са положаја југоисточно од Металке и да заузме

⁷⁷ Поћорек, св. II, стр. 182, 203; „Операције црногорске војске“, стр. 124; ПРАУ, стр. 119; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 41.

⁷⁸ Поћорек, св. II, стр. 208, 218; ПРАУ, стр. 119; „Операције црногорске војске“, стр. 125; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 39; б. рег. 3/19, 3/20, фасц. 4, лист 1, к. 92.

⁷⁹ Поћорек, св. II, стр. 218, 222; ПРАУ, стр. 119, 153; „Операције црногорске војске“, стр. 125; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 41 и 42.

⁸⁰ Поћорек, св. II, стр. 218, 219.

Бољаниће. Да би успорио надирање непријатеља и тиме добио у времену и простору, командант Санџачког одреда бригадир Лука Гојнић је 17. августа био стално са заштитницом. Љубишански одред је пружио снажан отпор 8. брдској бригади у рејону с. Ријеке, тако да је она 17. августа увече избила само до с. Марковића, где је и заноћила. На овоме правцу непријатељ није успео да изврши ни половину дневног задатка. Тиме је и повлачење Ковачког одреда било олакшано. По овлађивању Ковач пл. и с. Челебићем, за даље наступање ка Пљевљима одређене су 6. и 8. брдска бригада, док су остале снаге 16. корпуса упућене према српском Лимском одреду, ка одсеку Прибој — Рудо. Лимски одред је део снага већ био упутио у помоћ Санџачком одреду али су та два одреда одбачена пре него што су успела да се сједине. Ускоро је и 6. брдска бригада оријентисана ка с. Међуречју тако да се пред фронтом Санџачког одреда налазила само 8. брдска бригада која је 19. августа заузела Пљевља, 20. августа Јабуку а 21. августа продужила дејства ка Пријеполу и Новој Вароши. Пружајући узастопне отпоре Ковачки одред се задржао на положајима Лиса — Граб — Коврен, а Љубишански на Стожеру. Својим дејствима Санџачки одред је успорио наступање вишеструко надмоћнијег непријатеља тако да је он Пљевља заузео три дана касније него што је његовим планом било предвиђено.⁸¹

Док су јединице Лимског и Санџачког одреда водиле борбе против аустроугарског 15. и 16. корпуса, 5. аустроугарска армија је претрпела пораз у бици на Церу и Јадру, у борби против главних српских снага, тако да је 6. аустроугарска армија била присиљена да обустави офанзиву у Санџаку и 23. августа одмаршује са 15. корпусом у рејон Власенице а са 16. корпусом ка Соколцу да би нападе у десни бок српске снаге које би са бојишта 5. армије предузела наступање у правцу Сарајева. После одласка 6. армије, 7. и 9. брдска бригада 15. корпуса и 8. брдска бригада 16. корпуса добиле су наређење да напусте Санџак и осигурају положаје на горњој Дрини: 7. и 9. бригада код Вишеграда а 8. бригада код Фоче и Горажда.⁸²

*

Јединице Санџачког одреда и поред упорне одбране нису биле у могућности да пруже дужи отпор петоструко надмоћнијем аустроугарском 16. корпусу. Повлачење овога одреда је последица погрешног стратегијског развоја црногорске војске 1914. године. До дубљег повлачења у Санџак не би дошло да је црногорска Врховна команда у захвату овог важног операцијског правца имала део стратегијске резерве, да је раније изражен заједнички опе-

⁸¹ Поћорек, св. II, стр. 241, 244, 253, 254, 260, 268, 281, 303 и 327; ПРАУ, стр. 119; „Операције црногорске војске“, стр. 125 и 126.

⁸² Поћорек, св. II, стр. 276, 310, 317, 326, 327, 332; ПРАУ, стр. 140, 141.

рацијски план и успостављена чврста тактичка веза са српском Ужичком војском. И поред тога су Санџачки одред и Лимски одред својим присуством и отпором, за време када се решавала церска битка, везали цео аустроугарски 16. корпус и тиме посредно допринели победи српске војске у церској бици. Санџачки одред, иако се морао повући, успешно је извршио свој задатак. Томе је знатно допринео његов енергични командант, бригадир Лука Гојнић.

Борбе Херцеговачког одреда

Средином августа аустроугарска 3. брдска бригада из рејона Автовца и 14. брдска бригада из рејона Боке Которске продужиле су дејства са циљем да одбаце јединице Херцеговачког одреда преко границе.

У току 17. августа 3. брдска бригада је после жестоке борбе против јединица Дурмиторске бригаде успела да заузме Равно и сутрадан продужи дејства у правцу Горанског и да избије до Муратовице. Том приликом је 3. брдска бригада запалила села: Зукву, Стубицу, Јасен, Орах и Стабно. Ова дејства су имала карактер „казнене експедиције“. У помоћ Дурмиторској бригади упућен је са Црног врха Ускочки батаљон и митраљеско одељење који су 18. августа у 17. часова стигли на Међеђу, одакле су изненадним нападом у десни бок приморали 3. брдску бригаду да се повуче на гранични фронт.⁸³

На осталом делу фронта Херцеговачког одреда непријатељ је такође предузимао дејства у циљу одбацивања црногорских снага преко границе. Нарочито јаке борбе су водиле јединице Подгоричке и Колашинске дивизије против 14. брдоке бригаде у рејону Грахова. Аустроугарске снаге, подржане јаком артиљеријском ватром, успеле су да 18. августа пређу на црногорску територију и да се с југа и запада приближе Грахову. Борба је вођена цео дан и непријатељ је избио на северну ивицу Граховског поља. Најјаче борбе вођене су на јужним падинама Орла, Курјаја и Дервиша. После тих борби 14. брдска бригада је 19. августа, уз осетне губитке, одбачена од Грахова ка Црквицама и Гркавцу. У току целе ноћи 18/19. августа аустроугарске трупе су прикупљале мртве и рањене и евакуисале их за Рисан и Херцег-Нови. Аустроугарски губици нису познати а Црногорци су имали 262 погинула и рањена. За време тих борби непријатељ је предузи-

⁸³ Поћорек, св. II, стр. 178, 185, 220, 229, 231, 245, 254, 256 ПРАУ, стр. 120; „Операције црногорске војске“, стр. 128; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 230, 244, 239, 349; бр. 3/15, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. 3/27, фасц. 4, лист 1, к. 92.

мао испаде из рејона Билеће и Требиња, али није успео да одбаци црногорске јединице преко границе.⁸⁴

Због неповољне ситуације у Санцаку црногорска Врховна команда је наредила команданту Херцеговачког одреда да 19. августа упути Колашинску бригаду као појачање Санџачком одреду. Једновремено са упућивањем Колашинске бригаде за Санџак, сердар Јанко Вукотић је предао команду над Херцеговачким одредом дивизијару Митру Мартиновићу и пошао на дужност команданта Санџачке војске која је била у формирању. Истог дана, ради лакшег командовања, Цуцки батаљон Ловћенског одреда је стављен под команду Херцеговачког одреда.⁸⁵

Због неуспеха 14. брдске бригаде да заузме Грахово и продужи дејства на црногорској територији, као и због све веће угрожености тврђаве Билеће, командант Балканске војске генерал Поћорек је 19. августа донео одлуку да 3. брдска бригада изврши удар у десни бок јединица Херцеговачког одреда које се налазе према Билећи. У том смислу је 3. брдска бригада 23. августа у 4. часа изјутра из рејона Гата предузела напад у правцу с. Крстаца на Голијски батаљон, јачине око 500 људи, који је затварао тај правац. Десетоструко надмоћнији непријатељ је успео да после четрнаесточасовне борбе код с. Казанаца одбаци Голијски батаљон који се, пружајући живав отпор, повлачио у правцу с. Крстаца. У извештају 3. брдске бригаде о овој борби каже се да Црногорце „по свему судећи воде руски официри“. Због тешке ситуације код Голијског батаљона, 24. августа је у рејон с. Крстаца упућен Ускочки батаљон Дурмиторске бригаде, док је Рудинско-трепачком батаљону Вучеџолске бригаде наређено да се пребаци преко Троглава на Ђурило (к. 1544). Дурмиторска бригада требало је да са Добрелице нападне у леви бок 3. брдске бригаде. Међутим, она се у току 24. августа повукла у Гацко поље.⁸⁶

Аустроугарске снаге су на целом фронту према Херцеговачком одреду одбачене. Црногорске јединице су мањим снагама прелазиле на аустроугарску територију где су непрекидним нападима узнемиравале непријатеља држећи га стално на опрезу. Због тога је непријатељ био приморан да ангажује 3. и 14. брдску бригаду ради одбацивања црногорских јединица преко границе. Та дејства непријатеља нису омела упућивање дела снага Херцеговачког одреда ради формирања Санџачке војске.

⁸⁴ „Операције црногорске војске“, стр. 128, и 129; Поћорек св. II, стр. 211, 255, 229, 230, 241, 245, 246, 247, 248, 254, 255, 268; ПРАУ, стр. 146; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 349, 335, 372, 373, 339.

⁸⁵ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 333, 456, 390, 382, 349.

⁸⁶ ПРАУ, стр. 146—147; Поћорек, св. II, стр. 256, 276, 277, 280, 284, 285, 297, 314, 316, 328; „Операције црногорске војске“ стр. 130; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 5.

Борбе Ловћенског одреда

На фронту Ловћенског одреда готово свакодневно је вођена артиљеријска борба, док већих покрета пешадијских јединица није било. Једновремено са нападом 14. брдске бригаде на јединице Херцеговачког одреда у рејону Грахова, 18. августа око 6 часова аустроугарске три чете из састава 47. дивизије су нападе од с. Гржавца и Голог врха (тт 1308) на лево крило Цуцког батаљона. Подржане јаком артиљеријском ватром с Голог врха, аустроугарске чете су успеле да заузму с. Пиштет али им је напад на јаку граничну тачку Космач (тт 993) одбијен. Да би спречио дубљи продор аустроугарских трупа на црногорску територију, командант Ловћенског одреда је упутио појачање Цуцком батаљону (Команско-загарачки батаљон, 2 чете Пјешивачког и 1 чету Његушког батаљона, 2 топа и 2 митраљеза). Те снаге су противнападом одбациле непријатеља. Овога дана наређено је команданту Ловћенског одреда Митру Мартиновићу да преда команду књазу Петру над Ловћенским одредом а он да преко Никшића крене за Грахово где ће примити команду над Херцеговачким одредом. За појачање снага Санџачког одреда црногорска Врховна команда је наредила да се из Ловћенског одреда упути Спужва бригада и батаљони Чевско-бјелички, Пјешивачки и Љешански, који су образovali Ловћенску бригаду. Те две бригаде су 19. августа кренуле за Никшић.⁸⁷

Аустроугарске поморске јединице су вршиле блокаду црногорске морске обале и повремено отварале артиљеријску ватру на црногорске артиљеријске положаје. Међутим, 16. августа појавила се француска флота у висини барског залива. Она је извршила препад тако да се између 9 и 10 часова одиграла поморска битка у којој је аустроугарска крстарица „Зента“ потопљена са преко 100 погодака а остала четири ратна брода су успела да побегну у ратну луку Боку Которску. Са потопљеног брода спасли су се 3 официра и 35 морнара, који су испливали на црногорску обалу.⁸⁸

Крајем августа из Скадра је стигао на Цетиње француски Скадарски одред, јачине две чете морнаричке пешадије, који је стављен на располагање краљу Николи. Њихов дочек био је веома свечан и те јединице су за све време рата остале на Цетињу.⁸⁹

⁸⁷ Поћорек, св. II, стр. 203, 208, 211, 219, 345, 247, 248, 254, 255, 268, 282; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 347, 349, 538, 333, 390, 439, 456.

⁸⁸ Поћорек, св. II, стр. 207, 211, 219; Архив ВИИ, бр. 3/2, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. 3/20, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. 22/1, к. 9, бр. 311; ПРАУ, стр. 120.

⁸⁹ По неким подацима он је имао три чете, Архив ВИИ, бр. 3/32, фасц. 4, лист 3, к. 92; Поћорек, св. II, стр. 282.

ЗАЈЕДНИЧКИ ПЛАН ДЕЈСТВА СРПСКЕ И ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ И ФОРМИРАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ САНЏАЧКЕ ВОЈСКЕ

Груписање црногорске војске и њене почетне операције, готово до завршетка церске битке, извођене су без заједничког плана дејства српске и црногорске војске. То је велики пропуст српског и црногорског државног руководства, који је, поред осталог, условио погрешно почетно груписање црногорске војске и у августу довео до неповољне ситуације на споју црногорске и српске војске у Санџаку. Ситуација је налагала да обе војске имају заједнички план дејства. Он је тек 17. августа израђен у српској Врховној команди, иако је, с обзиром на спољнополитичку ситуацију обе државе, то требало раније учинити. Што таква план још раније није постојао узрок треба тражити, поред осталог, и у нездравим односима између два двора, а то се негативно одражавало на интересе српског и црногорског народа у борби против заједничког непријатеља.

За везу између врховних команди одређени су: у штабу српске Врховне команде црногорски делегат бригадир Јово Бећир, а у штабу црногорске Врховне команде српски војни делегат генерал Божидар Јанковић. Осим њега, српска Врховна команда је ставила на располагање црногорској Врховној команди за службу у њеном штабу: генералштабног пуковника Петра Пешића, инжењеријског пуковника Боривоја Нешића и пешадијске потпуковнике Драгољуба Михајловића и Ђорђа Палигорића.

Српска војна мисија је 21. августа стигла у Цетиње и донела заједнички план дејства. Сутрадан је она примљена у аудијенцију код краља Николе, који је прихватио тај план и генералу Јанковићу поверио положај начелника штаба црногорске Врховне команде, с тим да његов помоћник буде пуковник Пешић. Од осталих српских и два црногорска официра формиран је штаб црногорске Врховне команде.

Заједнички план дејства српске и црногорске војске поставио је задатак пред обе војске: да привуку и привезу за себе што јаче аустроугарске снаге, како би оне што више биле ослабљене према Русији; ако аустроугарска војска, као надмоћнија у снази и брзини своје концентрације, предузме офанзиву, српска и црногорска војска треба да се држе дефанзивно и у повољном моменту одмах да предузму противофанзиву; да би се постигао општи политички и војнички циљ, потребна је заједничка кооперација српске и црногорске војске уопште, а непосредно српске Ужичке војске и црногорске Санџачке војске, јер обе дејствују ка једном објекту — Сарајеву, а за то им је потребан један заједнички операцијски план.

С обзиром на јачину и груписање аустроугарске војске према Србији и Црној Гори, с једне стране, и на јачину и груписање српске војске и циљ коме она тежи, с друге, операцијски

план за српску војску биће дефанзиван, док се не изврши концентрација и уже прикупљање снага, а затим ће се, према ситуацији, предузети офанзива према Срему или Босни. Пошто је црногорска војска недовољна за операције ширих размера у Херцеговини, то је потребно да се 2/3 њених целокупних снага концентришу око Пљеваља за операције правцем: Чајничке — Горажде — Сарајево, у циљу кооперације са српском Ужичком војском, која ће оперисати општим правцем: Мокра гора — Вишеград — Сарајево. Остале снаге Црне Горе требало је употребити за одбрану своје територије.⁹⁰

Усвајањем овога плана од стране краља Николе и црногорске владе даље операције српске и црногорске војске су извођене у његовом духу. Да би се обезбедила предвиђена кооперација главнине црногорских снага са дејствима српске Ужичке војске, црногорска Врховна команда је до 25. августа формирала Санџачку војску, коју ће у даљим дејствима појачавати тако да ће она достићи јачину предвиђену заједничким планом дејства.

Још 18. августа, због неповољне ситуације код Санџачког одреда, црногорска Врховна команда је наредила да се томе одреду упуте појачања. Тога дана је стварно и почело формирање Санџачке војске.

Санџачка војска је формирана од Санџачког одреда и улупених му појачања, и то из:

— Ловћенског одреда: Спушка бригада (3 батаљона) и новоформирана Ловћенска бригада (3 батаљона);

— Херцеговачког одреда: Колашинска бригада (5 батаљона) и 1 брдска батерија;

— Старосрбијанског одреда: Баковичка бригада (2 регрутска батаљона) и 2 пољска брзометна топа. Свега 13 батаљона и 1 1/2 артиљеријска батерија.

Бригаде одређене за формирање Санџачке војске 25. августа стигле су: Баковичка на леву обалу р. Лима, између Бродарева и Лисе, а Ловћенска, Колашинска и Спушка бригада у Поља Колашинска. За команданта Санџачке војске је одређен сердар Јанко Вукотић, дотадашњи начелник штаба Врховне команде и командант Херцеговачког одреда.

Ради лакшег командовања Санџачка војска је убрзо формирана у две дивизије.

— 1. санџачка дивизија (састава: Санџачки одред, без Пљеваљске бригаде, и Баковичка бригада) под командом бригадира Луке Гојнића, и

— 2. санџачка дивизија (састава: Ловћенска и Пљеваљска бригада) под командом бригадира Машана Божовића.

⁹⁰ ВРС, I, стр. 31—33; „Операције црногорске војске“, стр. 133—138; Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 318.

Колашинска бригада је задржана у резерви Санџачке војске.⁹¹

Операције Санџачке војске и форсирање Дрине

Одмах по своје формирању Санџачка војска је добила задатак да одбаци преко границе делове 8. брдске бригаде, граничаре и шуцкор, који су се налазили у повлачењу ради посудања за одбрану линије Горажде — Фоча.

Командант Санџачке војске је 25. августа издао заповест за наступање у две колоне: десна (главна, 1. санџачка дивизија) правцем Граб — Пљевља — Металка — Горажде и лева (помоћна, 2. санџачка дивизија) правцем Левертара — Краљева гора — Челебић — Фоча. Лева колона је требало да дејствује у позадину 8. брдске бригаде, која се налазила источно од Пљеваља, а затим да наступа одређеним правцем.⁹²

У рејону Бродарева 1. санџачка дивизија је 26. августа отпочела са припремама за наступање и извиђањем у правцу Пљеваља, у коме правцу су одступили делови 8. брдске бригаде. Врховна команда је наредила команданту 1. санџачке дивизије да што енергичније гони непријатеља, уколико он одступа без јаче одбране, а ако се упорно брани, онда да дејствује са потребном обазривошћу и груписаним снагама. С обзиром на то да су десно од 1. санџачке дивизије дејствовале јединице Ибарске дивизијске области, наређено је да се са тим снагама одржава што тешње садејство. Јединице 2. санџачке дивизије имале су задатак да дејством у дубини позадини непријатеља, колико је могуће западније од Пљеваља, одсеку одступницу непријатељској 8. брдској бригади ка Чајничу. Овакав задатак јединице 2. дивизије нису могле извршити, јер су претходних дана биле заморене тешким маршевима. Сутрадан је Санџачка војска отпочела наступање ка Пљевљима и Челебићу и предњи делови обе дивизије су увече овога дана ушли у Пљевља из којих се непријатељ повукао ка Бољанићу. По ослобођењу Пљеваља Врховна команда је 28. августа наредила команданту Санџачке војске да 1. санџачка дивизија, чије су трупе одморније, продужи гоњење 8. брдске бригаде, која је од Бољанића у две колоне одступала ка Фочи, главном преко с. Страховог Дола и с. Папратна с једним батаљоном и комором преко Металке и Ифсара, а једновремено је одобрила да се 2. дивизија одмори у рејону Пљеваља а затим

⁹¹ „Операције црногорске војске“, стр. 138 и 139; Архив ВИИ, бр. 22/1, к. 9, 439, 390, 376, 392, 456, 349; Операцијски дневник рада црногорске војске у рату 1914—1915, I књига, О. бр. 5 (Убудуће; ОДЦВ — I О. бр. 5); О. бр. 7. Крајем августа црногорска Врховна команда је издала наређење о организацији Санџачке војске ОДЦВ — I, О. бр. 707.

⁹² „Операције црногорске војске“, стр. 139; Поћорек, св. III, стр. 10.

крене ка Чајничу. Наступајући за непријатељем 1. санџачка дивизија је 29. августа сломила отпор заштитнице 8. брдске бригаде и заузела Бољанић. При повлачењу из Бољанића на Метаљку непријатељ није имао времена да евакуише 1000 хлебова, 400 кг брашна, неколико сандука муниције, кухињско посуђе, па чак ни да прекине сталну телефонско-телеграфску линију. Продужујући напад 1. санџачка дивизија је сутрадан избила до Пијевчеве гл. одржавајући десно везу са јединицама Ибарске дивизијске области.⁹³ За даља дејства наређено је да Санџачка војска и Лимски одред Ужичке војске одржавају везу.⁹⁴

Због обухватног дејства 1. санџачке дивизије делови 8. брдске бригаде и гранични ловци су морали да 30 августа напусте положаје у рејону Метаљке и да се, уз прихват два батаљона и једне брдске батерије аустроугарске 1. пешадијске дивизије из рејона Чајниче, Козара превој, повуку ка Горажду. Сутрадан, у 2 часа изјутра, непријатељ је напустио и Чајниче у коме је остала само полиција. Око 17,30 часова 1. септембра у Чајниче су ушле мање црногорске јединице. Овога дана је црногорска Врховна команда наредила команданту Санџачке војске сердару Јанку Вукотићу да протера непријатеља са Козаре и опрезно наступа ка Горажду, водећи рачуна да увек буде спреман за одбијање противнапада непријатеља. Истовремено га је обавестила да се у Горанском формира Дрински одред који ће 4. септембра ујутру прећи границу код Хума са задатком да наступа левом обалом р. Дрине у позадину непријатеља у рејону Фоче. Да би олакшала дејства тога одреда и да би обезбедила леви бок 1. санџачке дивизије која наступа ка Горажду, Врховна команда је наредила сердару Вукотићу да одмах упуту једну дивизију са потребним бројем артиљерије западно и северно од с. Челебића са задатком да демонстративно напада на Фочу све док Дрински одред не стигне на р. Дрину код с. Хума са којим ступити у везу и заједнички напасти на град.

На основу тога наређења 2. санџачка дивизија, која се одмарала у рејону западно од Пљеваља, истог дана је отпочела са дејствима. Међутим, због активности непријатеља на фронту према Херцеговачком одреду одложено је упућивање Дринског одреда па је команданту Санџачке војске наређено да се по заузимању Козаре и положаја северно од с. Челебића утврди на тим положајима и извиђа према Горажду и Фочи обезбеђујући се са тих праваца. Према Фочи су се налазиле слабије снаге непријатеља, који су после слабијег отпора у рејон с. Челебића одступили ка

⁹³ Овога дана црногорска Врховна команда је прописала организацију Санџачке војске и укинула назив Санџачки одред. Истог дана је наређено формирање и Дринског одреда. ОДЦВ I, О. бр. 696 и 707, 713, 721; ВРС, стр. 11.

⁹⁴ Поћорек, св. III, стр. 30, 31, 32, 33, 45; Св. IV, стр. 1, 3; Архив ВИИ, бр. 3/37 и 3/38, фасц. 4, лист 1, к. 92, ОДЦВ — I, О. бр. 875, 593, 600, 601, 633, 648, 645, 687, 693, 696, 706, 720, 744.

Фочи, из које су се 3. августа изјутра повукле све грађанске и војне власти. Гарнизон се повукао на леву обалу р. Дрине, где је посео положаје на висовима код војног стрелишта, остављајући на десној обали реке по пола чете на Црном врху (тг 1113) и код с. Брода. Јединице 2. санџачке дивизије су водиле мање борбе против непријатељских снага у рејону Фоче све до 11. септембра када су форсирале р. Дрину узводно и низводно од Фоче. Форсирање је почело у 3 часа изјутра препадом јединица Слупске бригаде на посаду мостова код с. Брода, југозападно од Фоче. Непријатељ је успео да минирањем поруши мостове и да се уз веће губитке повуче ка с. Миљевини. Ловћенска бригада је форсирала р. Дрину између Устиколине и Фоче у 13,30 часова. За форсирање су одређени батаљони Пјешивачки и Љешански а за заштиту прелаза Чевско-бјелички и митраљеско одељење. Пошто су јединице за заштиту прелаза заузеле одређене положаје, Пјешивачки и Љешански батаљон, користећи пошумљено земљиште, пришли су прикривено обали р. Дрине. Пјешивачки батаљон, на челу с командантом командиром Шћепаном Мијушковићем, загазио је у реку и под јаком непријатељском ватром форсирао р. Дрину, после чега се развила јака блиска борба и непријатељ је у нареду одбачен у правцу Калиновика. У овој борби видну улогу је имао лични пример команданта батаљона који је том приликом тешко рањен. На сличан начин је форсирао р. Дрину и Љешански батаљон.⁹⁵

При форсирању р. Дрине јединице 2. санџачке дивизије имале су губитке: 7 погинулих и 20 рањених, док су губици непријатеља свакако много већи.⁹⁶ Заплењена су 2 митраљеза и велика количина разног ратног материјала.⁹⁷

Овог дана је Ловћенска бригада у Устиколини ослободила и вратила својим кућама око 2000 српског живља (стараца, жена и деце), које су аустроугарске јединице повеле са собом са десне на леву обалу р. Дрине. За гоњење непријатеља у правцу Калиновика и обезбеђење левог бока дивизије одређена је Пљеваљска бригада, а Ловћенска и Слупска бригада су задржане на заузетим положајима на левој обали р. Дрине, док 1. санџачка дивизија не пређе р. Дрину у рејону Горажда.⁹⁸

⁹⁵ Поћорек, св. IV, стр. 3, 4, 5, 16, 21, 34, 37, 38, 40, 46, 47, 48, 49, 55, 57, 90, 93, 99, 104, 105, 115; Св. V, стр. 2, 13, 17, 23, 24, 33, 35; Архив ВИИ, ОДЦВ — I, О. бр. 736, 751, 785, 799, 807, 827, 833, 925, 926; бр. рег. 3/47, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. рег. 3/44, фасц. 4, лист 1, к. 92; бр. рег. 2/1, к. 9, бр. 969; „Операције црногорске војске“, стр. 142.

⁹⁶ Према непријатељским подацима његови губици износе око 60% укључујући и заробљене. О жестини борбе и о губицима непријатеља може се видети из његовог извештаја упућеног 12. септембра увече, по повлачењу у Калиновик, да ће та група бити „тек 14/9. опет способна за акцију, пошто је тотално исцрпена“. Поћорек, св. V, стр. 48 и 54.

⁹⁷ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, бр. 969; „Операције црногорске војске“, стр. 142 и 143.

⁹⁸ „Операције црногорске војске“, стр. 143.

За то време је 1. санџачка дивизија, по ослобођењу Чајничка, продужила надирање ка Горажду. У току 4. септембра њени предњи делови су обухватним дејствима заузели добро брањене положаје на превоју Козара и до 7. септембра увече протерали непријатеља са десне на леву обалу р. Дрине. При повлачењу непријатељ је успео да скине патос са моста преко р. Дрине у Горажду.

Тринаестог септембра је командант Ужичке војске тражио, с обзиром на то да ће његове јединице вршити насилно извиђање и прелазак на леву обалу р. Дрине, да и 1. санџачка дивизија изведе демонстративни напад на Горажде. Тај напад је изведен и непријатељ је одговорио снажном пешадијском ватром из ровова поред самих газова. У току 13/14. септембра непријатељ је минирањем срушио мост преко р. Дрине у Горажду. Црногорска Врховна команда је наредила команданту Санџачке војске да и 14. септембра настави са демонстративним нападом у циљу садејства јединицама Ужичке војске код Вишеграда и протеривања непријатеља од Горажда. Тога дана је 1. санџачка дивизија форсирала р. Дрину код с. Машића, у рејону Горажда, и код с. Зупчића. Најјачи отпор непријатељ је пружио у рејону Горажда, али кад су се испољили црногорски успеси на крилима непријатељ је био приморан да се повуче и у току ноћи 14/15. септембра поседне положаје у рејону седла Јабуре, а око 20 часова у град су ушле мање снаге Баковичке бригаде. Командант 8. брдске бригаде генерал Андријан наредио је 14. септембра да се изврши евакуација Рогатице. Сутрадан, 15. септембра, настављено је наступање 1. санџачке дивизије долином р. Праче, због чега се непријатељ из рејона Јабуре око 10 часова повукао на леву обалу р. Праче у рејон Месића.⁹⁹

За време наступања Санџачке војске ка Горажду и Фочи и форсирања р. Дрине и Ужичка војска се налазила у офанзиви. Српска Врховна команда је намеравала да Ужичком војском дејствује у југоисточну Босну, у коме смислу је и издала наређење. Међутим, у току припрема Ужичке војске за напад на Вишеград и прелаз р. Дрине указала се потреба да се ојача српска 3. армија, због чега је ослабљена Ужичка војска, па је и напад на Вишеград одложен, али је командант Ужичке војске, да би испитао ситуацију код Вишеграда, наредио да се 13. септембра на целом фронту изврши насилно извиђање. Тога дана су делови Ужичке бригаде форсирали р. Дрину на два места а непријатељ је следеће ноћи порушио оба моста код Вишеграда, из чега се закључило да је непријатељ слаб и он је после јаких борби у току 14. септембра присиљен да напусти Вишеград. Овога дана је и Шумадијска дивизија II позива форсирала р. Дрину код Старог Брода а сутрадан и код Вишеграда.

⁹⁹ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, бр. 1002, 1011, 1012, 1036, 1037, 1041; 1034; Поћорек, св. V, стр. 75, 78, 82, 90, 92, 95, 103.

Делови Лимског одреда су форсирале р. Дрину североисточно од Међеђе и продужили дејство ка Заглавку (тт 1368).¹⁰⁰

Формирање Дринског одреда

Ради реализације заједничког плана дејства, по коме је требало да се 2/3 црногорске војске групишу за дејства у југоисточној Босни, црногорска Врховна команда је 29. августа наредила да се у Горанску од јединица Херцеговачког одреда формира Дрински одред, састава:

— Дурмиторска бригада Никшићке дивизије (4 батаљона) и Голијски батаљон Никшићке бригаде, свега 3240 људи, и

— Зетска бригада Подгоричке дивизије (4 батаљона) јачине око 3000 људи, свега у одреду 6240 људи.

За команданта одреда је постављен дивизијар Митар Мартиновић који је команду над Херцеговачким одредом предао дивизијару Буру Петровићу. Дрински одред је добио задатак да 4. септембра пређе границу код Хума, да наступа левом обалом р. Дрине и дејствујући у позадину Фоче олакша 2. санџачкој дивизији форсирање Дрине. Међутим, непријатељ је већ 28. августа био обавештен о упућивању дела снага Херцеговачког одреда ка Санџаку па је за 30. август планирао заједничка дејства 3. брдске бригаде и посада Билеће и Требиња ка одсеку с. Врбица — с. Паниж. Услед њиховог продора главнином до Братогоша и с. Обљаја црногорска Врховна команда је наредила команданту Дринског одреда да ојача дејства Никшићке дивизије Херцеговачког одреда а да свој основни задатак, упућивање у југоисточну Босну, одложи за касније. У међувремену је и командант аустроугарске Балканске војске генерал Поћорек одлучио да извлачењем 7 батаљона из Херцеговине и Боке Которске формира комбиновану бригаду која ће заједно са другим снагама појачати главне снаге одређене за офанзиву против Србије.¹⁰¹ Извлачењем тих снага и дејствима Херцеговачког одреда непријатељ је одбачен преко границе и црногорска Врховна команда је 9. септембра могла да нареди да се изврши поновно прикупљање Дринског одреда у с. Горанску. Тај одред је формиран од Дурмиторске и Зетске бригаде од по 4 батаљона) и Команско-загарачког батаљона а придата су му 2 брдска брзометна топа, 1 дебанжова брдска батерија

¹⁰⁰ „Операције црногорске војске“, стр. 143, 144.

¹⁰¹ Та бригада је формирана од 3 батаљона 14. брдске бригаде (72, 92. и 98) и 1. брдске батерије; 3. батаљона (42, 80. и 1. батаљон 23. пука последње одбране) из 3. брдске бригаде и 1. батаљона из Билеће. Такође је у њен састав требало да уђе и 2. батаљон 23. пука последње одбране са командом пука који је раније био предвиђен да уђе у 3. брдску бригаду. Поћорек, св. IV, стр. 32, 34, 42, 47, 48, 50, 56, 60, 64, 77, 90, 118, 120, Св. V, стр. 5, 9, 14, 30, 31, 35.

од 6 топова и 4 митраљеза. Одред је 13. септембра предузео покрет из рејона с. Горанско а 15. септембра око 12 часова стигао је у Фочу¹⁰²

Борбе Херцеговачког одреда

Свакодневним дејством мањим снагама јединице Херцеговачког одреда су узнемиравале и угрожавале аустроугарску посаду Билеће, због чега је непријатељ одлучио да дејством 3. брдске бригаде из рејона с. Корита — с. Мека Груда ка Братогошу а посадама из Билеће ка Тисцу и из Требиња ка Јабуковцу одбаци црногорске јединице и растерети Билећу. Та дејства су отпочела 31. августа изјутра нападом 3. брдске бригаде и испадним јединицама из Билеће подржане артиљеријом из тврђаве Билеће на одсек с. Ковачи — Вардар — с. Пилатовци, који су браниле јединице Никшићке и Вучедолске бригаде. После тешких борби 3. брдска бригада је избила на линију Међугорје — Погледало, а испадне јединице Билеће на линију Тегарина греда — Дренова глава. Сутрадан је непријатељ продужио напад испољавајући најјаче дејство ка Братогошу и с. Обљају. Због неповољне ситуације на том одсеку црногорска Врховна команда је наредила команданту Дринског одреда да са одредом одмах крене најкраћим путем из Горанског ка непријатељу са задатком да дејствује у његов леви бок а команданту Херцеговачког одреда да пружи што јачи отпор до доласка Дринског одреда и да упути Команско-затарачки батаљон ка Братогошу и Тисцу ради појачања снага које се налазе на правцу главног удара непријатеља.¹⁰³

Притисак 3. брдске бригаде 1. септембра на одсеку Братогош — с. Обљај био је врло снажан. Нарочито је била јака артиљеријска ватра. Само у рејону с. Ковача непријатељ је имао три брдске брзометне батерије које су дејствовале према Капавици, где су се бранили Бањски и Рудинско-грепачки батаљон Вучедолске бригаде. Ти батаљони су после осетних губитака одступили преко с. Црквице. Трећа брдска бригада ипак није успела да заузме Капавицу, јер је у међувремену те положаје посео Требјешки батаљон Никшићке бригаде.

На В. и М. Братогош и Обљај непријатељ није нападао већ је јаком артиљеријском ватром неутралисао ове положаје.

¹⁰² Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, Пов. О. бр. 685, 710, 713; О. бр. 696, 699, 707, 721, 736, 755, 767, 769, 785, 799, 830, 899, 927, 932, 933, 938, 956, 960, 969, 967, 1008, 1029, 1037; бр. 3/59, 3/60, 67, 69, фасц. 4. лист 1, к. 92; ПРАУ, стр. 604. Поћорек, св. 30, 36, 43, 48, 49, Св. IV, 1, 15, 20, 21, 23, 24, 29, 34 — 41, 46, 47, 56, 59, 64, 65, 77, 92, 102; „Операције црногорске војске“, стр. 145.

¹⁰³ Архив ВИИ, бр. рег. 22/1, к. 9, бр. 875, 896, 723, 755, 756, 758; Поћорек, св. III, стр. 43, 48, 49, св. IV, стр. 2, 15, 20, 21, 23, 24, 29.

Продужујући дејства 3. брдска бригада је 2. септембра вршила обухватни напад на Братогош а испадне јединице Билеће су нападале према Капору. Овога дана увече непријатељ је заузео Братогош а сутрадан и Тисац. Следећег дана непријатељ се утврђивао на достигнутим положајима упућујући патроле до с. Д. Дубочке с. Реновца, с. Обљаја и с. Кленка. Јединице Херцеговачког одреда нису успеле да извуку опсадну хаубицу 150 мм, која је, оштећена, пала у руке непријатеља. О интензитету ових борби може се закључити и по губицима Херцеговачког одреда који је 31. августа, 1. и 2. септембра, на одсеку према Билећи, имао 43 погинула и 195 рањених војника и официра. Губици непријатељских јединица нису утврђени.

У међувремену је командант Дринског одреда прикупљао јединице за покрет према Црном куку и Бањанима ради помоћи Никшићкој дивизији Херцеговачког одреда. Због оклевања и недисциплине код оба пивска батаљона и Дробњачког батаљона Дурмиторске бригаде, ови нису схватили потребу да одмах појачају одбрану одсека према Билећи, већ су пошли у правцу Равног да бране свој родни крај, који у то време није био јаче утврђен. Схвативши потребу они су се ипак одазвали да изврше раније добијени задатак па је Дробњачки батаљон упућен на Црни кук а пивски батаљони на одсек Крстац — Ђурило. Дрински одред (без пивских и Дробњачког батаљона) прикупио се 3. септембра у с. Вишњића Долу (на западним падинама пл. Голије), одакле је истог дана увече кренуо ка Црном куку и Бањанима.

Делови 3. брдске бригаде и испадне јединице Билеће 4. септембра су продужиле напад у правцу Црног кука у Обљаја, истовремено се утврђујући на Братогошу и палећи околне куће. Због јаког притиска непријатеља командант Херцеговачког одреда је наредио Жупском и Луковском батаљону да одступе од с. Обљаја. Никшићки и требјешки батаљони су у борбама претходних дана имали велике губитке те су били готово растројени. У таквој ситуацији је дивизијар Петровић наредио Павковићком батаљону Бјелопавлићке бригаде да поседне Стражиште а Команско-загарачком батаљону да десно од Павковићког батаљона осигура спој са Никшићком дивизијом. Тиме је унеколико осигуран простор између с. Обљаја и Скорче горе, где су се налазиле незнатне црногорске снаге, а постојала је могућност аустроугарског продора на том правцу.

Пристизањем у рејон Црног кука Доњокучког и Братогошког батаљона Зетске бригаде, предвиђених за формирање Дринског одреда, дивизијар Мартиновић је са та два батаљона противнападом 4. септембра повратио положаје између Црног кука и Братогоша. Напад на Братогош није вршен јер се очекивало прикупљање осталих јединица Дринског одреда, као и припреме за напад Никшићке и Вучедолске бригаде, па се прешло у од-

брану. Међутим, у току 5. септембра 3. брдска бригада се повукла у рејон с. Меке Груде, одакле су њена три батаљона и брдска батерија упућене у састав комбиноване бригаде у источну Босну, те су јединице Дринског и Херцеговачког одреда, после завршених припрема, 6. септембра напале слабије аустроугарске јединице и одбациле их преко границе ка тврђави Билећа.¹⁰⁴

Да би везала јединице Херцеговачког одреда за себе и тиме садејствовала снагама које су дејствовале на одсеку према Билећи, аустроугарска 14. брдска бригада је 1. септембра напала на положаје Подгоричке дивизије западно од Грахова. У току дана она је уз мање борбе избила до Бојањег брда а 2. септембра изјутра и у Граховско поље, усмеравајући дејства ка Курјају. Тога дана развила се жестока борба за положаје Омудић и Курјај, али непријатељ није успео да их заузме. Сутрадан, 3. септембра, јединице 14. брдске бригаде су одбачене у Кривошије. У борбама 2. и 3. септембра јединице Подгоричке дивизије имале су 7 погинулих и 101 рањеног војника и официра, док губици непријатеља нису утврђени.¹⁰⁵

Сва ова дејства на фронту Херцеговачког одреда непријатељ је предузимао у циљу везивања црногорских снага на том фронту и спречавања њиховог упућивања у југоисточну Босну. Упорном одбраном Херцеговачки одред је задржао непријатеља а затим га активним дејствима одбацио са своје територије, чиме је осујетио намере непријатеља и омогућио упућивање Дринског одреда у југоисточну Босну и на тај начин извршио добијени задатак.

*

После ових борби отпочело је извлачење седам аустроугарских батаљона из Херцеговине и Боке Которске, одређених за формирање Комбиноване бригаде. Готово истовремено је отпочело и са формирањем црногорског Дринског одреда који је упућен у рејон Фоче. Следећих месеци је тежиште операција пренето у југоисточну Босну, а на фронту Херцеговачког и Ловћенског одреда обострано ослабљене снаге нису биле у могућности да предузимају веће офанзивне операције. Њихов рад се углавном сводио на извиђачка дејства мање препаде, испаде, одбрану и готово свакодневна артиљеријска дејства, за што је непријатељ користио и дивизион ратних бродова из Боке Которске.

¹⁰⁴ Поћорек, св. IV, стр. 33—41, 46 и 47; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 743, 767, 769, 770, 777, 780, 789, 792, 805, 812, 826, 835, 846, 859, 861, 863, 873, 896; „Операције црногорске војске“, стр. 149, 150.

¹⁰⁵ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 777, 781, 785, 788, 790, 800, 809, 830; Поћорек, св. IV, стр. 5, 15, 16, 18, 20, 22, 25, 29, 34, 37, 42, 45, 46 и 56.

ОПЕРАЦИЈЕ ЦРНОГОРСКЕ САНЦАЧКЕ ВОЈСКЕ И ДРИНСКОГ ОДРЕДА У ЈУГОИСТОЧНОЈ БОСНИ

После успешно завршене церске битке српска Врховна команда је имала намеру да са Ужичком и Санцачком војском предузме офанзиву ка Сарајеву а главне снаге да припреми за офанзиву на савско-дринском војишту. Каснијим развојем ситуације тај план се унеколико изменио али је захтев за офанзиву Ужичке и Санцачке војске у источну Босну и даље остао. У том смислу је и црногорска Врховна команда, по ослобођењу Горажда, 15. септембра наредила: Санцачкој војсци да са 1. санцачком дивизијом продужи наступање у правцу Рогатице и заузме положаје Пети бор — Јабука — Врањевина — Храњен пл., на њима се утврди и чека даље наређење, а 2. санцачка дивизија са Спашком бригадом и 1 брдском батеријом да заузме Калиновику а осталим снагама поседне погодне положаје, утврди се и извиђа у правцу Сарајева, Невесиња и Гацка обезбеђујући свој леви бок; Дринском одреду да се задржи у рејону Фоче и прими под своју команду Спашку бригаду.

Пред фронтом Санцачке војске, од Горажда до Фоче, налазили у се делови 8. брдске бригаде, ојачани граничарима, жандармима и шпцкорима, укупне јачине око 2 батаљона и 2 брдске батрије.¹⁰⁶

У духу заједничког плана дејства српске и црногорске војске, а у вези са офанзивом Ужичке војске преко Вишеграда у југоисточну Босну, начелник српске Врховне команде војвода Путник је 16. септембра, на захтев делегата српске Врховне команде на Цетињу, одредио задатак Санцачкој војсци и Дринском одреду: „По заузећу Горажда потребно је да се Санцачка војска и Дрински одред упуте ка фронту Вишеград — Рогатица и да се на томе фронту уједине са Ужичком војском осигуравајући бок према Сарајеву“. Остале снаге црногорске војске имале су задатак да бране своје граничне фронтове.¹⁰⁷

Црногорска врховна команда је већ била оријентисала 1. санцачку дивизију ка Рогатици, па је у смислу директиве српске Врховне команде наредила Дринском одреду да Спашку бригаду остави према Калиновику, један батаљон задржи у Фочи ради обезбеђења мостова а са осталим снагама 17. септембра да крене ка Горажду, где ће истог дана добити заповест за даља дејства. Извршавајући то наређење јединице Санцачке војске су одбациле непријатеља ка с. Подроманији и 17. септембра ослободиле Рогатицу, где су ступиле у везу са Ужичком војском. У томе рејону

¹⁰⁶ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1041; Поћорек св. V, стр. 26, 42, 70 „Операције црногорске војске“, стр. 162.

¹⁰⁷ Архив ВИИ, бр. 3/68, фасц. 4, лист 1 и 2, к. 92; Поћорек, св. V, стр. 95, 103, 108, 109, 111, 116, 119, 124.

су јединице Санџачке и Ужичке војске, по наређењу српске Врховне команде, остале до 22. септембра, утврђујући се и извиђајући у правцу Власенице и Сарајева. Дрински одред задржан је у резерви у рејону Јабуке, северно од Горажда.¹⁰⁸

Извиђањем ка Соколцу, Романији, Сарајеву и Јахорини пл. утврђено је да се на тим правцима налазе слабије непријатељске јединице. У таквој ситуацији српска Врховна команда је 22. септембра наредила Ужичкој војсци да, ради олакшања операција код Крупња, предузме енергична дејства у правцу Власенице, у позадину непријатеља. Истовремено је доставила своје делегату на Цетињу генералу Јанковићу захтев да: „црногорска Санџачка војска поуздано обезбеђује леви бок и позадину Ужичкој војсци од стране Сарајева правцима: Сарајево — долином Праче и Сарајево — Гласинац — Рогатица. Саопштите црногорској Врховној команди, да одмах изда потребно наређење команданту Санџачке војске, да он са угодних положаја затвори поменуте правце и поуздано обезбеђује леви бок и позадину Ужичкој војсци“.¹⁰⁹

За извршење тога задатка црногорска Врховна команда је истог дана издала заповест да:

— Санџачка војска поседне, утврди и што упорније брани главни одбрамбени положај на линији: Вијенац (к. 1007) — Рабар (тт 1083) — Марково брдо (тт 1042) — к. 1012 — к. 1004, држећи под контролом слабијих снага истакнуте тачке на линији Вијенац — Сиљева гл. (тт 1222) а по могућству и Гласинац — Поховац (тт 1074), са зоном извиђања и обезбеђења Колито — р. Прача — Пакленик, са задатком да упорном одбраном штити леви бок и позадину Ужичке војске;

— Дрински одред поседне, утврди и што упорније брани главни одбрамбени положај на линији: Црни врх (тт 1408) — Клек (тт 1744) — Боровац (тт 1749), са зоном извиђања и обезбеђења р. Прача — пл. Јахорина — с. Јабука, одржавајући везу са Спущком бригадом код Калиновика, са задатком да обезбеђује леви бок и позадину Санџачке војске.

Јединице Санџачке војске и Дринског одреда су 23. септембра поселе одређене положаје и отпочеле са извиђањем преко Гласинца, Романије и Јахорине, установивши слабије снаге непријатеља на свим овим правцима. До 25. септембра извиђачки органи су заузели важне тачке: Палеж (тт 1037), Челопек (тт 1006), Поховац (тт 1074), Сиљеву гл. (тт 1222) и с. Пале. Овога дана је Ужичка војска продужила наступање ка Власеници и избила на линију с. Мркаљи — с. Кути, а Лимски одред Палеж — Крател (тт 1044). За то време су главне српске и аустроугарске

¹⁰⁸ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1067, 1077, 1082, 1080, 1092, 1097, 1113, 1118, 1124, 1125, 1126, 1133, 1134, 1146, 1161, 1116; ВРС, стр. 271, 272, 311, 312.

¹⁰⁹ Поћорек, св. V, стр. 127, 130, 135, 137, 140, 144, 149, 150, 155, 162, 163, 164, 172, 179, ВРС, II, стр. 375, 376.

снаге, у тесном додиру на положајима: Љубовија — Соколска пл. — Јагодња — Борања — Гучево, обострано исцрпене, 26. септембра прешле у одбрану која је трајала све до 25. октобра. Та фаза је позната као „Рововска фаза битке на Дрини“.

У тој фази српска Врховна команда је одлучила да се на р. Дрини држи најупорније одбране, а Ужичка војска, уз садејство црногорске Санџачке војске и Дринског одреда, да продужи офанзиву ка Сребреници и Власеници, тј. у позадину аустроугарске 6. армије. Због тога је непријатељ био присиљен да према Ужичкој и Санџачкој војсци, као и према Дринском одреду, упућује појачање са других одсека.¹¹⁰

Следећих дана су настављене борбе у смислу одлуке српске Врховне команде. Енергичним дејствима ка Власеници Ужичка војска је угрозила позадину аустроугарске 6. армије на средњој Дрини, а црногорска Санџачка војска је извиђачким органима заузела Романију и пресекла комуникацију Сарајево — Власеница. Међутим, због појачаног аустроугарског отпора на фронту Ужичке војске наређено је Шумадијској дивизији II позива да на положајима код Власенице пређе у одбрану и добро се утврди, јер је њено даље наступање било ризично. Да би се та дивизија што боље обезбедила црногорска Врховна команда је на тражење српске Врховне команде 30. септембра упутила у помоћ Шумадијској дивизији II позива у с. Жљебове Васојевићку бригаду са 2 митраљеја и 1 брдском батеријом, јачине 1760 људи. Због упућивања појачања Ужичкој војсци Санџачка војска је унеколико ослабљена па је наређено команданту Дринског одреда да део своје резерве држи на погодном месту како би је, у случају потребе, могао упутити у помоћ Санџачкој војсци.¹¹¹

Борбе Дринског одреда у рејону Калиновика

Да би олакшао ситуацији код Калиновика, изазвану продором црногорских снага у рејону Фоче, командант аустроугарске 3. брдске бригаде је 17. септембра предложио да са 1 батаљоном и 1/2 брдске батерије нападне у леви бок јединице Спушке бригаде у рејон с. Јелеча. Командант Балканске војске генерал Поћорек сматрао је да упућивање тако слабих снага неће дати жељене резултате па је сутрадан ујутру наредио да се цела 3. брдска бригада (3 батаљона и 1 брдска батерија) упути за Калиновик одакле ће напасти непријатеља који наступа од Фоче. За одбрану одсека према Автовцу требало је оставити граничне ловце, жан-

¹¹⁰ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, бр. 1116, 1166, 1167, 1179, 1186, 1187, 1220, 1221, 1222, 1236, Поћорек, св. V, стр. 130, 135, 203; ВРС, II, стр. 388, 410, 434, 435; „Операције црногорске војске“, стр. 171, 172, ВРС, III, стр. 1.

¹¹¹ ВРС, III, стр. 35, 39, 50; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1257, 1266, 1274

дармерију и шуцкоре. Међутим, због активности Херцеговачког одреда на одсеку према Автовцу морало се упућивање 3. брдске бригаде одложити све до 28. септембра, док се није извршило њено ојачање снагама из Боке, Билеће, Мостара и Сарајева. Тако ојачана 3. брдска бригада је била способна да се, уз довољно јаку посаду одсека Автовац, опет појави као покретна снага. Она је у току 30. септембра стигла у Калиновик и одмах сутрадан напала Спушку бригаду у рејону Вратла. Спушка бригада се предстражма налазила у непосредној близини Калиновика на линији: Ручник — с. Борија — Борова гл. — Ошли до — Коњске воде, извиђајући ка Добром Пољу на десном и Лелији на левом крилу. Командант Дринског одреда је имао намеру да заузме Калиновик, ради чега је од команданта Санџачке војске тражио две хаубице. Упућивање хаубица Дринском одреду је одобрила црногорска Врховна команда.¹¹²

Првог октобра јединице 3. брдске бригаде су напале из рејона Калиновика у правцу Вратла. Предстраже Спушке бригаде су енергично дочекале непријатеља и одбациле га. Од заробљеника се сазнало да је Калиновику стигло појачање, о чему је извештена црногорска Врховна команда. Сутрадан су продужене борбе тако да планирани напад на Калиновик црногорска Врховна команда није одобрила, већ је наредила да се сигурно затвори правац Калиновик — Фоча. Истог дана је наређено и команданту Херцеговачког одреда да изврши демонстративни напад у правцу Гацка у циљу олакшања ситуације код Калиновика. Напад непријатељских главних снага из рејона Калиновика (јачине око 4000 људи са 4 батерије и 14 митраљеза) отпочео је 3. октобра Спушка бригада је морала да напусти положаје Вис — Мукиња (тг 1175) — Вратло караула (к. 1184) и одступи на положаје око с. Миљевине. Истога дана командант Дринског одреда је упутио 1 батаљон и 2 митраљеза као појачање Спушкој бригади а Врховна команда је наредила команданту Херцеговачког одреда да упути две чете са одсека Пива — Лебршник ради дејства у десни бок и позадину непријатеља код Вратла карауле.¹¹³

Да би рашчистио ситуацију у рејону Калиновика и по могућству заузео то место, командант Дринског одреда је наредио Спушкој бригади и деловима са Јахорине да нападну аустроугарске снаге у рејону Калиновика. У том циљу су формиране три нападне колоне:

— десна (2 батаљона Зетске бригаде и 2 топа) под командом командира Зарије Вуксановића, правцем Рогој пл. — Вратло (на пл. Трескавици) — Ручник;

¹¹² Поћорек, св. V, стр. 130, 135, 138, 160, 185, 196, 203; ВРС, III, стр. 3; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1388, 1270, 1275.

¹¹³ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1277, 1281, 1291, 1292, 1308, 1309, 1314, 1317.

— средња (3 батаљона Кучко-братоношке бригаде и 2 топа) под командом командира Настадина Ивановића, правцем с. Варош — с. Шивоље — Виховац (тт 1191); и

— лева (3 батаљона Спуншке бригаде и 2 топа) под командом командира Андрије Рајчевића, правцем Вратло — Мохач шума — с. Јелашица — Калиновиц.

Напад је отпочео 5. октобра одређеним правцима. Овога дана изјутра 3. брдска бригада се налазила у покрету путем Калиновиц — Сарајево. У рејону с. Добро Поље она се задржала ради одмора не истуривши никакво осигурање. Командант средње колоне, добивши обавештење да се једна непријатељска колона креће путем за Сарајево, одмах је известио команданта Дринског одреда у с. Вароши који је наредио команданту колоне да брзо са батаљонима поседне Голубово брдо (тт 1196) на које је ускоро и сам стигао. Командант средње колоне је наредио поседање положаја Рогој шума (к. 1276 — к. 1371) — Голубово брдо (тт 1196), док је командант одреда упутио курире десној и левој колони са наређењем да десна колона преко Крбљине звијезде (тт 1415) нападне зачеље непријатеља а лева колона да део снага остави према Калиновику а другим делом преко с. Сијерча нападне у десни бок и позадину непријатеља. Средња колона је посела положаје док се 3. брдска бригада одмарала. Због пошумљеног земљишта, магле и слабе оријентације, к. 1276 није поседнута. Не знајући за ово дат је знак за напад. Средњој колони се указала повољна прилика да изненадним нападом уништи 3. брдску бригаду која се одмарала на путу. Иако изненађена, бригада је прихватила борбу и челни батаљон је убрзо посео небрањену к. 1276 а касније је овладао и к. 1371. Борба је вођена у току целог дана и пошто није успео да се пробије ка с. Трнову, непријатељ је под заштитом мрака отпочео са извлачењем ка Калиновику.

За то време је десна колона, не наилазећи на непријатеља, избила на Ручник, у позадину 3. брдске бригаде. У рејону Гвозног поља она је чула топовску палјбу у рејону с. Доброг Поља, због чега је убрзала покрет ка Ручнику, али даље, у току целог дана, није испољила никакву активност да би указала помоћ средњој колони. Ту неактивност је сутрадан платила великим губицима у борби против 3. брдске бригаде која се повлачила ка Калиновику.

Лева колона је по заузимању положаја Мукиња — Вратло караула — Вис (тт 1535) такође остала неактивна. Тиме је Дрински одред пропустио веома повољну прилику да уништи 3. брдску бригаду, али је одложио њен одлазак у Сарајево до 14. октобра.¹¹⁴

¹¹⁴ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 21, стр. 75—82; бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1319, 1376, 1380, 1391, 1390, 1462; ВРС, Ш, стр. 65; „Операције црногорске војске“, стр. 174—176.

Борбе Санџачке војске на Романији

Да би што боље обезбедила леви бок Ужичке војске, нарочито од Сарајева, одакле би појава непријатеља довела у врло непогодан положај Ужичку војску, Црногорска Врховна команда је на захтев српске Врховне команде, 2. октобра наредила:

— Санџачкој војсци да на Романији заузме положаје за одбрану на линији: Вихор — В. врх (тт 1331), Орлова стена (тт 1507) — Лупоглав (тт 1629) — Галеж (тт 1122) што боље их утврди, користећи вештачке препреке, и упорном одбраном обезбеди леви бок и позадину Ужичке војске:

— Дринском одреду да заузме положаје на пл. Јахорини ослањајући своје десно крило на Санџачку војску а лево на р. Црну реку, и упорном одбраном затвори правац Сарајево — Горажде.

Овим померањем Санџачке војске и Дринског одреда обезбеђен је леви бок и позадина Ужичке војске. Ради појачања тих снага наређено је да се из Херцеговачког одреда упути 6 батаљона команданту Санџачке војске у Рогатицу а из Старосрбијанског одреда да се упути команданту Дринског одреда за Горажде 4 батаљона, 2 пољска и 2 брдска топа а команданту Санџачке војске 6 митраљеза, 1 вод пољских и 1 вод брдских топова. Предузете су мере да се Васојевићка бригада врати у састав Санџачке војске али се то због ситуације код Власенице није могло учинити до 6. октобра.¹¹⁵

Ужичка војска, 5. октобра нападнута од јачих снага непријатеља (8. и 13. брдска и 9. ландштурмска бригада), повукла се 7. октобра главнином на линију: с. Бабљак — Видова гора — Пакленик — с. Шенковићи. Због тога је и црногорска Врховна команда наредила да се Санџачка војска повуче на положаје које је углавном држала до 2. октобра. Повлачење је извршено у реду и неузнемирано од непријатеља. На тим положајима јединице Санџачке војске су заузеле следећи распоред:

Бјелопољска бригада између с. Шенковића и Млађа (к. 1034), у рејону с. Читлуци; Васојевићка бригада на Млађу (к. 1034); Ђаковичка бригада на к. 1033 (2 км источно од с. Куле) са извиђачким одредом у рејону с. Громиле. Ловћенска бригада на Витњу (тт 1067); Пљеваљска бригада на Марковом брду (тт 1042) и Колашинска бригада у резерви у рејону с. Сочица, са истуреним делом на Сиљевој гл. (тт 1222) и извиђачком четом на Витезу.¹¹⁶

Непријатељ је 6. октобра наступао за Ужичком војском у три колоне, и то:

¹¹⁵ ВРС, III, стр. 52; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, бр. 1304, 1307, 1319, 1343, 1329, 1339, 1355, 1361, 1373, 1429.

¹¹⁶ ВРС, III, стр. 74; „Операције црногорске војске“ стр. 176; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1359, 1369, 1373, 1383.

- десном (потпуковника Хелебронта) правцем: Власеница — с. Жљебови — с. Бандин Оцак;
- средњом (потпуковника Карпелуса) правцем: с. Жељебови — с. Соколовићи, и
- левом колоном (потпуковника Берхголда) правцем с. Кусоче — с. Мислово.

Десна колона јачине око 5 батаљона и 2 батерије предузела је напад 9. октобра у 3 часа изјутра на извиђачко одељење код Соколца и Поховца, у правцу споја Ужичке и Санџачке војске, који је обезбеђивала Васојевићка бригада на Млађу. Извиђачко одељење које је одступило са Поховца и од Соколца у 6 часова изјутра противнападом је одбацило непријатеља на Росовачу (тл 1006) а северно од Млађа налазила се предстража Ускочког батаљона која је успела да разбије непријатеља, успори му надирање и да га упорном одбраном у току целог дана задржи а затим да се пред мрак повуче до с. Кусача.

Командант Санџачке војске је на крају овога дана наредио да се појача десно крило Санџачке војске, на које је непријатељ усмерио правац главног удара. У том циљу је 9/10. октобра извршено померање трупа на десном крилу а 3 батаљона Колашинске бригаде из резерве упућена су на Витањ.

Колона потпуковника Хелебронта подржана снажном артиљеријском ватром је 10. октобра око 5 часова, по кишовитом и магловитом времену, предузела напад на Млађ. Густе стрелачки стројеви су наступали један за другим и до 10 часова непријатељ је успео готово свуда да избије на журишно одстојање. Ускочки батаљон, налазећи се на слабим и немаскираним положајима, под прецизном и јаком артиљеријском ватром непријатеља, самоиницијативно је извршио противнапад, који, због неприштемљености и неподржан од суседа, није успео. Истовремено је непријатељ напао бомбашку чету Васојевићке бригаде која је, уз прихват једне чете Љешанског батаљона, успела да се задржи на једном пропланку, на споју Ужичке и Санџачке војске. Да би се онемогућило непријатељу уклињавање на том правцу, упућен је 1 батаљон 4. кадровског пука Ужичке војске, који је узео под своју команду обе црногорске чете а затим је снажним противнападом протерао непријатеља из шуме. У току противнапада је јуначки погинуо командант батаљона мајор Марић. Њега је заменио капетан Глишић, који је убрзо рањен, а затим је команду примио црногорски поручник Ружић.¹¹⁷

Командант Санџачке војске је око 11 часова оценио да је ситуација погодна за противнапад, који је успешно извршен, и непријатељ је одбачен ка Жљебовима. Око 18 часова јединице

¹¹⁷ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1405, 1407, 1418, 1420, 1422, 1426, 1471; „Операције црногорске војске“, стр. 178.

које су гониле непријатеља повратиле су се на Млађ оставивши слабија одељења према непријатељу.

Успешним противнападом десног крила Санџачке војске нападна колона потпуковника Хелебронта се повукла у рејон с. Кошутнице, што је имало негативног утицаја и на друге две колоне које су нападале на Ужичку војску, па су „биле принуђене да обуставе напад и да се утврде за одбрану.“¹¹⁸ Због тих неуспеха команда аустроугарске Балканске војске је била присиљена да део трупа с дринског фронта и из Сарајева упути према Ужичкој и Санџачкој војсци ради продужења офанзиве за „чишћење“ југоисточне Босне. Команда Балканске војске је омаграла да је протеривање Ужичке и Санџачке војске са југоисточне Босне моментано најглавнији задатак и то се имало извршити једним снажним нападом а затим упутити све слободне снаге за одлучно решење битке на Дрину. За протеривање српских и црногорских јединица из југоисточне Босне имале су се ангажовати следеће снаге:

— према Ужичкој војсци 18. дивизија (5, 8, 13. и 17. брдска бригада) са 16. брдском бригадом у резерви;

— према Санџачкој војсци 50. дивизија (3. и 15. брдска бригада) и одред пуковника Хајдера, који је требало да штити десно крило 50 дивизије;

— према Дринском одреду, на правцу Калиновик — Фоча, упутити одред пуковника Бартоша, са задатком да веже црногорске снаге на том правцу и онемогући појачање снага на правцу Рогатица — Соколац.¹¹⁹

Српска Врховна команда је усвојила предлог команданта Ужичке војске да Ужичка војска остане у одбрани а задатак Санџачке војске је и даље остао исти — заштита левог бока и позадине Ужичке војске.

Напад непријатеља отпочео је 18. октобра са 18. дивизијом на Ужичку војску. Њена деснокрилна бригада (8. брдска бригада) је у 7,40 часова напала на извиђачке делове десног крила Санџачке војске на Креч врху и Росовачи (тг 1006) и одбацила их. За то време се 50 дивизија прикупљала у рејону с. Бијелогорци за напад на центар Санџачке војске, а одред пуковника Хајдера је око 16,30 часова напао извиђачке делове левог крила у рејону Пала и одбацио их на Витез.

Сутрадан су продужена дејства са тежиштем на споју Ужичке и Санџачке војске на правцу с. Бандин Оџак — с. Шенковићи и предстражни делови су се повукли ка с. Заварине. Око 16 часова снажним противнападом унутрашњих крила Санџачке и Ужичке војске непријатељ је одбачен до с. Кусаче. На правцу Поховац — Градина делови 8. брдске бригаде су напали на изви-

¹¹⁸ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1431, 1433, 1444, 1481; ВРС, III, стр. 74.

¹¹⁹ ВРС, III, стр. 80, 81; „Операције црногорске војске“, стр. 184.

Њачки одред капетана Поповића на Громили и одбацили га на В. Градину (к. 994) а затим и са В. Градине. Извиђачком одреду су упућени Жупски, Луковски и 3. регрутски батаљон, који ни после три узастопна јуриша нису успели да одбаце непријатеља са В. Градине. О жестини ових борби може се закључити по губицима ових батаљона, а нарочито 3. регрутског, у коме је од 5 официра 1 погинуо а 3 тешко рањена, а од 716 војника је 96 погинуло а 230 рањено. Само једна чета овог батаљона од 147 војника имала је 114 погинулих и рањених. На осталом делу фронта Санџачке војске вођене су мање борбе.¹²⁰

Двадесетог октобра у 7 часова изјутра непријатељ је отпочео напад на целом фронту Санџачке војске. Његова 8. брдска бригада која је нападала у захвату пута Соколац — Рогатица успела је да избије пред главне положаје десног крила 1. санџачке дивизије, док су 50 дивизија ка центру и одред пуковника Хајдера ка левом крилу Санџачке војске успели да одбаце извиђачке делове Колашинске бригаде са Боговићке планине и са Витеза и да избију на истакнуте положаје Санџачке војске. Врховна команда, уочавајући да је командант Санџачке војске увео и последњу резерву, наређује му да и поред потребе за упорном одбраном не треба да остане без резерве, коју би у решавајућем моменту употребио тамо где затреба.¹²¹

Ужичка војска је цео дан водила жестоке борбе. Да би олакшао тешку ситуацију десног крила Санџачке војске, командант Ужичке војске је наредио Лимском одреду да у 15 часова изврши противнапад у правцу с. Побратци. Противнапад се успешно развијао, али је ускоро наступила ноћ, па је даље напредовање заустављено.¹²²

Борбе на пл. Романији 21. октобра достижу врхунац. Тај дан је, истовремено, и критичан за Санџачку војску. Аустроугар-

¹²⁰ Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к.: О. бр. 1589; бр. 3/116 и 3/117, фасц. 5, лист 1 и 2. к. 92; бр. 3/114, фасц. 3, лист 1, к. 92; „Операције црногорске војске“, стр. 185.

¹²¹ Командант Санџачке војске, обилазећи овога дана после подне јединице да би им дао последња упутства за напад који је очекивао, укорио је Луковски батаљон за борбу од прошлог дана. По његовом одласку батаљон је напустио свој положај и отишао у бивак главнине. Сутрадан, 21. октобра, сердар Вукотић је послао батаљону наредбу у којој је објаснио да се рђаве речи изговорене у љутини претходног дана не односе на све војнике, већ на оне који су то заслужили. Батаљон није хтео да му се ова наредба прочита, већ је 21. октобра изјутра, кад је већ отпочела борба на Романији, напустио свој бивак и упутио се ка Рогатици, с намером да продужи на Цетиње и да се жали краљу Николи. Официри нису могли да задрже војнике па су се пријавили на службу команданту дивизије. Батаљон је из Пљеваља упутио депешу краљу у којој се жалио на сердара Вукотића и молио да их упути у неки други одред да се боре. Краљ им то није дозволио и они су се ускоро вратили у Санџачку војску. Архив ВИИ, бр. 2/127 и 3/129, фасц. 5, к. 92; бр. рег. 2/1, к. 9, О, бр. 1691; ВРС, III, стр. 113, 114 и 115.

¹²² ВРС, III, стр. 102, 103, 105, 107; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1596, 1598, 1606, 1610, 1612.

оке снаге продужују енергично дејства усмеравајући главни удар 50. дивизије ка центру Санџачке војске, на одсеку Ченгић (к 1015) — Марково бр. (тт 1042) — Сиљева гл. (тт 1222). Десно крило Санџачке војске и даље је нападала 8. брдска бригада а лево одред пуковника Хајдера.

Рано изјутра аустроугарска 50. дивизија је отпочела напад на одсек с. Неправдићи — Сиљева глава. На Сиљеву главу, коју су бранили Пољски, Липовски и Ровачки батаљон Колашинске бригаде, нападала је 3. брдска бригада преко с. Боговића, а с правца Трчинога (к 1078) два батаљона 15. брдске бригаде, док је главнина те бригаде од (четири батаљона) вршила обилажење јединица Пљеваљске бригаде дејством у правцу Ченгића и Марковог брда. Око 13 часова 3. брдска бригада је јуришем освојила истурене положаје код с. Боговића и продужила ка Сиљевој глави, коју су већ нападала два батаљона 15. брдске бригаде. Главнина 15. брдске бригаде, осигуравши се са две чете према с. Неправдићима, наступала је ка Ченгић брду. Покушај црногорских јединица да противнападом одбаце непријатеља није успео и он је око 15 часова избио на јуришни положај. У јуришу који је затим уследио „Црногорци су били најзад борбом прса у прса одбачени и узалуд су покушавали да се поново учврсте позади Неправдића. Пад мрака и замореност јединица проузроковали су прекид борбе.“¹²³

Непријатељ је очекивао да ће се следећег јутра борбе ставити. Међутим, командант Санџачке војске, немајући на располагању никаквих резерви да затвори брешу насталу услед повлачења Колашинске бригаде, коју је нападао петоструко надмоћнији непријатељ, одлучио је да целу Санџачку војску повуче на десну обалу р. Праче, на одсек Јабука — Храњен пл. За овако важну одлуку командант Санџачке војске је морао тражити одобрење Врховне команде, али он то није учинио. Иако је ситуација код Санџачке војске била критична, ипак се она могла повући на прве погодне положаје. Међутим, она је 21/22. октобра отпочела са повлачењем и 22. октобра се прикупила на линији Јабука — Храњен пл. Тиме је створена тешка ситуација за Ужичку војску и Дрински одред који су остали на својим положајима, па је наређено и њихово повлачење на десну обалу р. Дрине.¹²⁴ Јединице Санџачке војске су код Горажда прешле 23/24. октобра на десну обалу р. Дрине а Дрински одред је 24. октобра увече у рејону Фоче такође прешао р. Дрину.¹²⁵

¹²³ ПРАУ, стр. 650—654.

¹²⁴ Због наглог повлачења Санџачке војске српска Врховна команда је преко свог делегата упутила преоштар протест црногорској Врховној команди. За упућивање таквог протеста она није имала ни права ни потреба а то се види из тога што је та несугласица брзо преброђена. ВРС, III, 115.

¹²⁵ ПРАУ, стр. 650—655; ВРС, III, стр. 108, 109; Архив ВИИ, бр. рег. 2/1, к. 9, О. бр. 1618, 1620, 1621, 1622, 1623 и 126) „Санџачка војска“, стр. 106.

Повлачењем Санџачке војске и Дринског одреда на десну обалу р. Дрине завршене су њихове операције у источној Босни изведене у времену од 15. септембра до 25. октобра. У тим борбама је погинуло 468 војника, међу којима и 17 официра; рањено 1203, од којих 33 официра а међу њима 3 бригадира а заробљен је један официр и један војник. Ти губици износе 11,5% целокупног бројног стања Санџачке војске и Дринског одреда.

*

Упућивање Ужичке војске, Санџачке војске и Дринског одреда у источну Босну ради дејства у десни бок и позадину аустроугарске 6. армије било је правилно. Дејствима тих снага прекинут је саобраћај комуникацијом Сарајево — Соколац — Власеница и угрожена позадина 6. армије на средњој Дрини, због чега је командант Балканске војске био присиљен да знатан део снага повуче са фронта према Србији и Црној Гори и да те снаге са снагама из позадине упути ради одбацивања српских и црногорских јединица из југоисточне Босне. Дошло је до привременог застоја операција на Дрини а то је и био циљ дејства снага у југоисточној Босни.

Ради успешнијег командовања Санџачком војском и Дринским одредом, које су имале један задатак, обезбеђење левог бока и позадине Ужичке војске, црногорска Врховна команда је требало обе те групе да стави под команду једног команданта. Тиме би се избегло да се према Калиновику и пл. Јахорини држе јаке снаге Дринског одреда које су се корисније могле употребити на фронту Санџачке војске. Због овога је дошло и до нецелисходног распореда на Романији и Јахорини планини и до повлачења Санџачке војске, нападнуте од надмоћнијег непријатеља. Грешка је команданта Санџачке војске што није имао резерву и што по паду Сиљеве главе није посео положаје по дубини, како је наређивала Врховна команда. Што је тако поступљено нису криве јединице већ штаб Санџачке војске, који је такву ситуацију дозволио, и црногорска Врховна команда што није целисходније организовала командовање Санџачком војском и Дринским одредом.¹²⁶

ОПЕРАЦИЈЕ У САНЦАКУ ПОСЛЕ ИЗВЛАЧЕЊА ИЗ БОСНЕ

Аустроугарске снаге пошто су одбациле српске и црногорске групе из Босне предузеле су офанзиву и одбациле српске снаге на вододелницу река Колубаре и Западне Мораве, на којој је српска војска, почетком децембра 1914. године, нанела непријатељу тежак пораз у тзв. колубарској бици. За то време су је-

¹²⁶ „Операције црногорске војске“, стр. 197—201.

динице црногорске војске обезбеђивале леви бок и позадину српске војске од упада аустроугарских снага у Санџак, а на осталом делу фронта активним дејствима везивале непријатељске снаге и спречавале њихово упућивање у Санџак или на српски фронт. Крајем октобра 1914. према Црној Гори непријатељ је држао снаге укупне јачине око 41.000 војника, док је црногорска војска у то време бројала 44.460 војника.¹²⁷

У првој половини новембра на фронту Санџачке војске и Дринског одреда изузев извиђачке делатности није било значајнијих борби. Због повлачења главнине српских снага на десну обалу р. Колубаре, Ужичка војска је 15. новембра отпочела повлачење из рејона Вишеграда ради посудања нових положаја код Ужица. Ради затварања праваца Вишеград — Прибој, командант Санџачке војске је, у духу наређења Врховне команде, формирао Лимску дивизију (састав: Дечанска и Доњовасојевићка бригада — укупно 7 батаљона, 4 топа и 4 митраљеза) а српска Врховна команда је на тај правац упутила 5. кадровски пук, који је стављен под команду Лимске дивизије. Те снаге су од 23. до 27. новембра, на положајима Варда — Вихра (југоисточно од Вишеграда), водиле свакодневне тешке борбе против ојачане аустроугарске 17. брдске бригаде. У тим борбама непријатељ је имао око 600 погинулих и рањених војника и официра. Тек пошто је 2. децембра 17. брдска бригада поново ојачана, продужила је дејства и после огорчених борби успела да одбаци Лимску дивизију ка Прибоју и Рудом. За то време је Ужичка војска наставила даље повлачење ка Овчарско-кабларској клисури.

Да би се што боље обезбедио правац ка Прибоју, на захтев српске Врховне команде, у састав Лимске дивизије је ушла и Острошка бригада (2 батаљона, 2 топа и 2 митраљеза) и она је стављена под команду команданта српских трупа Нове области, које су имале задатак да затварају правац Прибој — Нови Пазар и правац који од Ужица изводи у Санџак. Преласком у противофанзиву српске војске (за време колубарске битке) 9. децембра прешла је у противнапад и Лимска дивизија која је 12. децембра ушла у Вишеград и посела десну обалу р. Дрине на одсеку од Старог Брода до ушћа р. Лима, где је 19. децембра, ради бољег садејства Ужичкој војсци, стављена под команду команданта Ужичке војске.

За то време на одсеку Санџачке војске и Дринског одреда није било значајнијих догађаја. Према подацима којима се располагало очекивао се напад на Херцеговачки одред, због чега је Врховна команда наредила да се од јединица Санџачке војске и Дринског одреда формира нови Дрински одред (јачине: 10 батаљона, 7 топова и 4 митраљеза), а остале јединице Дринског одреда да уђу у састав Санџачке војске, која је преузела и одбрамбени фронт Дринског одреда.

¹²⁷ „Операције црногорске војске“, стр. 215.

Новоформирани Дрински одред је, под командом дивизијара Митра Мартиновића, упућен 29. новембра из Чајнича у Никшић, докле су два батаљона упућена у састав Херцеговачког одреда и од осталих снага је формирана Дринска дивизија која је образвала резерву Врховне команде.

По одласку Дринског одреда Санџачка војска је групно посела за одбрану десну обалу р. Дрине од р. Лима до Шћепан-поља, задржавајући јаче резерве на појединим правцима.

После победе српске војске у колубарској бици и протеривањем аустроугарских снага са десне на леву обалу р. Дрине, завршене су операције српске и црногорске војске у 1914. години и на српском и црногорском фронту је све до октобра 1915. године владало затишје.

*

Закључак: Солидарисањем са Србијом, у једном од најтежих момената за српски народ, и објавом рата заједничком непријатељу, Аустро-Угарској, црногорски народ је пружио јаку морално-политичку подршку и помоћ и часно извршио своју обавезу према братском српском народу. Победама српске војске у церској и колубарској бици, којима је црногорска војска допринела према својим могућностима, порастао је војнички и политички углед Србије и Црне Горе, како код словенских народа тако и код других савезника, док је углед Аустро-Угарске, и војнички и политички, знатно опао, нарочито код словенских народа који су се налазили под њеном влашћу.

Ступањем Црне Горе у рат Аустро-Угарска је морала да знатне снаге држи према Црној Гори, тако да их није могла употребити на фронту према Србији, где су јој веома недостајале. После церске битке, заједничким дејствима црногорске и српске војске у југоситочној Босни непријатељ је био присиљен да појачава своје снаге у тој области већином јединицима са главног дринског фронта, где је привремено морао да пређе у одбрану, да би одбацивањем српских и црногорских снага преко Дрине обезбедио угрожени бок и позадину своје 6. армије. Тада је непријатељ према Ужичкој војсци ангажовао око 20.000 а према Санџачкој војсци и Дринском одреду око 21.000 војника. Везивање тако јаким непријатељских снага је и био задатак Ужичке и Санџачке војске.

У току заједничког дејства српске и црногорске војске српска Врховна команда, изгледа, није била довољно упозната са тактичко-оперативним могућностима црногорске војске. Због тога је и могло да дође до мањих несугласица када се Санџачка војска повукла из Босне. Да је српска Врховна команда узела у обзир право стање црногорске војске, до тога не би дошло.

За време колубарске битке црногорска војска је свој задатак успешно извршила.

Иако материјално сасвим неспремна, црногорска војска је, пожртвованим борбама и везивањем знатних аустроугарских снага на своме фронту, одговорила у потпуности својој савезничкој дужности, како према Србији тако и према осталим савезницима.

Депеше црногорске владе упућене непосредно пред објаву рата Аустро-Угарске Србији: „...кажите господину Пашићу да нам је зло и добро заједно са Србијом. Њена судбина и наша је“ и да „...Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом“ нашле су своју пуну потврду у протеклих пет месеци рата.

R É S U M É

Uroš Kostić:

LES OPÉRATIONS DE L' ARMÉE MONTÉNÉGRINE EN 1914.

Dans cet article est donné un court aperçu sur l' état de l' armée monténégrine immédiatement avant la première guerre mondiale, les plans de guerre bilatéraux, la tentative de l' Autriche-Hongrie en guerre contre la Serbie de retenir le Monténégro par voie diplomatique en état de neutralité et les effet de guerre de l' armée monténégrine en 1914. Bien que très sommairement exposé, les 'effets de guerre de l' armée monténégrine offrent la possibilité, qu' à coté de l' appui moral et politique que le Monténégro a prêté à la Serbie, qu' on voit aussi la part de l' armée monténégrine pendant les luttes de l' armée serbe couronnées de succès en 1914 (luttes de Cer et Kolubara).

Le Monténégro quoique presque tout à fait épuisé au point de vue matériel dans les guerres écoulées il s' est mis à l' unanimité à côté de la Serbie. De réelles possibilités de la Serbie et du Monténégro étaient la continuation des luttes de défense mais, sur demande des alliés, ils entreprenaient des actions d' offensives d' assez grande portée (à Srem te en Bosnie orientale).

Se mettant à côté de la Serbie le Monténégro a rempli son obligation fraternelle envers le peuple serbe et par ses luttes dévouées en 1914. il a pleinement répondu à son devoir d' allié non seulement envers la Serbie mais aussi envers tous les autres alliés.